

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГЛУХІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА**

Кафедра дошкільної педагогіки і психології

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

**Тема: Формування основ сенсорної культури в дітей
молодшого дошкільного віку засобом дидактичних ігор
природничого змісту**

Виконала: Дульська Юлія Юріївна,

магістрантка спеціальності

012 «Дошкільна освіта»

ОПП Дошкільна освіта

ГРУПИ 30-62 МД,

факультету дошкільної і початкової освіти

Допущено до захисту

«24» листопада 2022 р.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, доцент

Загородня Людмила Петрівна

Завідувач кафедри

_____ **Л.П. Загородня**

Дата захисту: «24» грудня 2022 р.

Оцінка _____

Підписи членів ЕК:

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретичні засади формування сенсорної культури у дітей молодшого віку.....	9
1.1. Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми сенсорного виховання молодших дошкільників.....	9
1.2. Характеристика сенсорного розвитку і виховання дітей молодшого дошкільного віку.....	22
1.3. Особливості проведення дидактичних ігор природничого змісту з дітьми молодшого дошкільного віку.....	44
Висновки до першого розділу.....	51
Розділ 2. Експериментальне вивчення формування основ сенсорної культури в дітей 3-го року життя в процесі дидактичних ігор.....	52
2.1. Виявлення рівнів сформованості основ сенсорної культури в дітей 3-го року життя.....	52
2.2. Система роботи з формування основ сенсорної культури в дітей 3-го року життя засобом дидактичної гри природничого змісту.....	64
2.3. Результати апробації системи роботи з формування основ сенсорної культури в дітей молодшого віку під час дидактичних ігор природничого змісту.....	75
Висновки до другого розділу.....	83
Рекомендації вихователям.....	86
Висновки.....	88
Список використаних джерел.....	91
Додатки.....	95

Вступ

У сучасних умовах соціально-економічних перетворень в Україні і її інтеграції в цивілізоване європейське суспільство зростають вимоги до виховання та навчання молодого покоління. Однією із головних умов для повноцінного фізичного, психічного та духовного розвитку кожної дитини є сенсорне виховання.

Пізнання людиною навколишнього світу починається зі знайомства з оточуючим середовищем, за допомогою споглядання, відчуття і сприймання.

Розвинене сенсорне сприйняття – це основа для подальшого збагачення сенсорного розвитку, яке становить інтелектуальну базу розвитку дитини, оскільки є основою для розвитку логіко-математичних уявлень, конструктивних навичок, уявлень про властивості та ознаки предметів.

Дошкільний вік – це той час, коли дитина вперше знайомиться з навколишньою дійсністю, водночас в цей час інтенсивно розвиваються пізнавальні потреби та здібності дитини. Дитина пізнає предметний світ, а також явища природи, події суспільного життя, доступні спостереженню. Крім того, вона отримує від дорослих інформацію вербальним шляхом: їй розповідають, пояснюють, читають. Обидва шляхи пізнання тісно пов'язані між собою, проте знання, отримані словесним шляхом і не підкріплені чуттєвим досвідом, неясні, невиразні й неміцні.

Тому пріоритетом дошкільної освіти і виховання є збагачення дитячого досвіду різними сенсорними враженнями, формування умінь орієнтуватися у сенсорних еталонах, їх видах, ознаках, властивостях.

Мета і завдання сенсорного розвитку дітей дошкільного віку визначені чинними програмами з дошкільної освіти («Дитина», «Я у Світі» та ін.), а також Базовим компонентом дошкільної освіти (оновленим) (2021 р.).

У нормативних документах зазначено, що дошкільна освіта є самостійною системою, обов'язковою складовою освіти в Україні, яка гармонійно поєднує сімейне та суспільне виховання, а тому зміст виховання

та навчання сучасного дошкільника повинен бути культуротворчим, а освітні технології – особистісно-зорієнтованими та розвивальними [32].

Державний стандарт дошкільної освіти ґрунтується на основних положеннях Міжнародної конвенції ООН про права дитини, Законах України «Про освіту», «Про дошкільну освіту» та ін. Базовий компонент дошкільної освіти укладено на основі компетентнісного підходу до реалізації завдань за такими освітніми напрямками: «Особистість дитини», «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі», «Дитина в природному довкіллі», «Гра дитини», «Дитина в соціумі», «Мовлення дитини», «Дитина у світі мистецтва». Для сенсорного розвитку дошкільників визначальним є освітній напрям «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі».

Оновлений Базовий компонент дошкільної освіти враховує всі задатки, нахили, здібності, індивідуальні психічні і фізичні можливості у найбільш оптимальній для кожної дитини формі, а також забезпечує наступність між дошкільною та початковою освітою.

Сенсорний розвиток дуже важливий для оволодіння людиною будь-якою практичною діяльністю. Завдяки сенсорному розвитку у дітей дошкільного віку формується логічне мислення, мовлення, сприйняття власного «Я» і свого місця в соціумі, а також становлення моральних засад поведінки в навколишньому середовищі. В історії дошкільної педагогіки ми не знайдемо жодної педагогічної системи, яка оминула питання виховання. Дослідженнями в галузі педагогіки та психології доведено, що розвинуті органи чуття є основою для формування інтелекту та вихованої особистості.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури можна зробити висновок, що значну увагу сенсорному вихованню засобами гри приділяли вітчизняні та зарубіжні вчені такі як: С. Русова, М. Монтессорі, Ф. Фребель, О. Декролі, та ін. Проблема сенсорного виховання розглянута в дослідженнях Л. Венгера, М. Подд'якова, Б. Ананьєва, Т. Поніманської, Г. Беленької, М. Грами, М. Трикоза, О. Кононко, З. Дорошенко, Т. Маркова, Н. Маліновська. Можливості застосування ігрових технологій в освітньому

процесі описано в працях, Ю. Малікової, Н. В. Кудикіної, О. Усової, К. Щербакової та ін.

Особлива роль у сенсорному вихованні дітей дошкільного віку належить природі. Пізнання природного оточення спочатку здійснюється чуттєвим шляхом: за допомогою слуху, зору, дотику, нюху [16].

Чим більше органів чуттів «задіяно» в пізнанні, тим більше ознак і властивостей виділяє дитина в досліджуваному об'єкті, явищі, отже, багатшими стають її уявлення. На основі таких уявлень виникають розумові процеси, уява, формуються естетичні почуття [16].

Великого значення сенсорному вихованню, а саме шляхом ознайомлення дітей з природою надавали видатні педагоги минулого: Я. Коменський, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, С. Русова, В. Сухомлинський, Ф. Фребель. Проблемі використання природи у вихованні дітей дошкільного віку присвятили свої праці видатні педагоги минулого: Є. Водовозова, Я. Коменський, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Ф. Фребель. Накові розвідки з проблеми екологічного виховання дітей дошкільного віку належать сучасним українським науковцям та педагогам-практикам: О. Білан, Н. Глухова, Н. Горобаха, Н. Лисенко, Л. Лупійко, В. Маршицька, З. Плохій, Н. Кот, Н. Яришева та ін.

В. Сухомлинський вважав за необхідне вводити малюка в навколишній світ так, щоб він щодня відкривав в ньому щось нове для себе, зростав дослідником, кожен його крок був подорожжю до витоків чудес в природі, щоб у маленьких серцях росла шляхетність і загартовувалась воля [5].

Важко переоцінити значення розвитку сенсорноперцептивної сфери дошкільника. Сенсорний розвиток є фундаментом розумового розвитку дитини. Вивченням проблеми сенсорного розвитку та сенсорного виховання займалися багато видатних вітчизняних та зарубіжних педагогів і психологів. Останні дослідження показали, що значну роль в сенсорному розвитку дітей дошкільного віку є різні засоби, за допомогою яких досягається його високий рівень. Основними засобами сенсорного виховання являються дидактичні

ігри та вправи, які спрямовані на вдосконалення сприймання предметів та явищ навколишнього середовища [29].

Серед великого розмаїття дидактичних ігор, на особливу увагу заслуговують дидактичні ігри природничого змісту, в процесі яких розширюється орієнтація дітей в навколишньому середовищі, формуються пізнавальні здібності, виховується відповідальне відношення до природи. Ознайомлення дітей з природою надає їм відповідний об'єм знань про предмети, явища неживої і живої природи, виховання інтересу і любові до неї. Ознайомлення дітей дошкільного віку зі світом природи є одним із найважливіших засобів формування гармонійної, всебічно розвиненої особистості, що володіє знаннями й навичками екологічно доцільної поведінки в природі.

Отже, сенсорний розвиток надзвичайно важливий для дитини і її майбутнього, особливо в сучасних умовах інтеграції України в європейську систему цінностей, тому темою нашої магістерської ми обрали: **«Формування основ сенсорної культури в дітей молодшого дошкільного віку засобом дидактичних ігор природничого змісту».**

Мета: обґрунтувати теоретично й експериментально перевірити ефективність системи роботи з використання дидактичних ігор природничого змісту в процесі формування основ сенсорної культури в дітей молодшого дошкільного віку.

Об'єкт: формування основ сенсорної культури в дітей молодшого дошкільного віку.

Предмет: система роботи з формування основ сенсорної культури в дітей молодшого дошкільного віку засобом дидактичних ігор природничого змісту.

Гіпотеза: Передбачаємо, що формування основ сенсорної культури в дітей молодшого дошкільного віку відбуватиметься ефективніше, якщо в освітній процес вікової групи впровадити систему роботи з використання дидактичних ігор природничого змісту з дотриманням таких умов:

- збагачення ігрового осередка матеріалами для дидактичних ігор природничого змісту;
- системне використання дидактичних ігор на заняттях і поза ними;
- стимулювання інтересів дітей до дидактичних ігор природничого змісту.

Завдання дослідження:

1. Здійснити аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми сенсорного виховання молодших дошкільників і використання дидактичних ігор у цьому процесі.
2. Виявити рівні сформованості основ сенсорної культури в дітей 3-го року життя.
3. Розробити систему роботи з формування основ сенсорної культури в дітей 3-го року життя засобом дидактичних ігор природничого змісту.
4. Розробити рекомендації для вихователів щодо формування основ сенсорної культури в дітей молодшого дошкільного віку засобом дидактичних ігор природничого змісту.

Теоретико-методологічні засади дослідження ґрунтуються на результатах наукових пошуків вітчизняних і зарубіжних учених з проблеми сенсорного виховання дітей молодшого дошкільного віку (О. Декролі, М. Монтесорі, Ф. Фребеля, С. Русової, Л. Артемової, Г. Беленької, З. Бересневої, Г. Гаркуші, Н. Грами, Л. Олійник, Т. Поніманської, О. Рудік, Л. Швайки та інших.).

Для вирішення поставлених завдань використовували такі **методи дослідження**: теоретичні: аналіз психолого-педагогічної і методичної літератури, включаючи вивчення освітніх програм для дітей дошкільного віку та класифікація, порівняння, синтез, систематизація й узагальнення отриманої інформації; методи математичної обробки одержаних результатів дослідження.

База дослідження: дослідно-експериментальна робота здійснювалася на базі дошкільного навчального закладу «Орлятко» м. Охтирки. Експериментальним дослідженням було охоплено 40 дітей 3-го року життя.

Наукова новизна дослідження: визначено критерії і показники рівнів сформованості основ сенсорної культури в дітей 3-го року життя, обґрунтовано систему роботи з використання дидактичних ігор природничого змісту як засобу формування сенсорної культури в дітей молодшого дошкільного віку.

Практичне значення одержаних результатів: полягає в розробленні системи роботи з формування основ сенсорної культури у дітей молодшого дошкільного віку під час дидактичних ігор природничого змісту; розробленні методичних рекомендацій для вихователів щодо використання дидактичних ігор природничого змісту в процесі формування основ сенсорної культури в дітей молодшого дошкільного віку.

Отримані результати науковго пошуку можуть бути використані у педагогічній практиці роботи закладів дошкільної освіти, освітньому процесі педагогічних коледжів та університетів, у післядипломній підготовці та перепідготовці педагогічних кадрів.

Структура роботи. Магістерська робота складається: зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (46 найменувань), додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СЕНСОРНОЇ КУЛЬТУРИ В ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ВІКУ

1.1. Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми сенсорного виховання молодших дошкільників

Кожна людина з самого народження починає сприймати навколишній світ через різні рецептори: зір, слух, органи дотику. Пізнання предметів і явищ оточуючого світу це перший крок на шляху до удосконалення практичної діяльності дитини і здобуття нею все нових і нових навичок. У процесі зростання дитина поступово оволодіває новими діями, спрямованими на обстеження предметів та явищ навколишнього середовища їх різноманітних властивостей та зв'язків.

Сенсорне виховання – це система педагогічних впливів, спрямованих на формування способів чуттєвого пізнання та вдосконалення відчуттів та сприймань. Сенсорне виховання має дуже важливе значення для всебічного розвитку дитини. О. Усова відзначала, що 9/10 всього розумового багажу дітей дошкільного віку складають результати діяльності органів чуття. Видатні зарубіжні і вітчизняні педагоги минулого – О. Декролі, М. Монтесорі, Ф. Фребель, О. В. Запорожець С. Русова, Л. Вегнер та інші, відзначали його як одну з основних сторін дошкільного виховання [20].

Сенсорне виховання – це засіб формування повноцінної особистості дитини, що надає змогу малюкові відчувати своє «Я», своє місце серед інших. У кожному віці перед сенсорним вихованням постають завдання. Основне завдання сенсорного виховання – допомогти дитині накопичувати уявлення про колір, форму, розмір предметів [20].

Успішність розвитку мовлення напряму залежить від сенсорного розвитку дитини, від того, як вона відчуває навколишній світ, бачить та чує. Сенсорне виховання дошкільника включає дві взаємопов'язані сторони – засвоєння уявлень про різноманітні властивості предметів і явищ та оволодіння новими діями, які дають змогу повніше та більш диференційовано сприймати світ [20].

Ще в ранньому віці у дітей накопичилося певне коло уявлень про ті чи інші властивості предметів і такі уявлення виконують роль зразків, з якими порівнювалися нові предмети у процесі їх сприймання. Дитина накопичує сенсорний досвід у взаємодії з оточенням. Саме сенсорні дії сприяють розвитку мовлення – слухання, обмацування, розгляд, куштування на смак. Поступове ознайомлення дітей з різними видами сенсорних еталонів та їх систематизація – одне з найважливіших завдань сенсорного виховання в дошкільному віці. Його основою має бути організація дорослими дій дітей з обстеження та запам'ятовування основних різновидів кожної властивості, що здійснюється передусім у процесі їх навчання малюванню, конструюванню, ліпленню та ін.

Навколишня дійсність пізнається через аналізатори. Аналізаторна система інтенсивно розвивається в дошкільному віці, особливо від 2 до 5 років. Необхідно забезпечувати діяльність дітей, що вдосконалює їхні аналізатори [20].

Цього можна досягнути в процесі сенсорного виховання, створивши умови для розвитку сенсорно пізнавальної діяльності дітей. Дуже важливим є формування в дітей умінь слухати, спостерігати, бачити, чути. Для розвитку сенсорних здібностей важливо, щоб діти не тільки одержували відомості про те, що для чого вживається, як це називається, але й збільшували сприйняття цих предметів, випробовували різні відчуття від дотику до них, від дії з ними: переносили предмети, відчувати міру їхньої ваги; беручи їх до рук, відчувати й визначити якість поверхні, температуру.

У результаті пізнавальної, обстежувальної діяльності дитини, формується її сенсорно-пізнавальна компетентність і сенсорна культура.

У Базовому компоненті дошкільної освіти сенсорно-пізнавальну компетентність визначено в комплексі із логіко-математичною і дослідницькою, а саме: як здатність дитини використовувати власну сенсорну систему в процесі логіко-математичної і дослідницької діяльності [1].

Видатні зарубіжні вчені в галузі дошкільної педагогіки присвятили багато праць сенсорному вихованню (Я. А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Ф. Фребель, Ж.-О. Декролі, М. Монтесорі, Р. Штейнер), а також відомі представники вітчизняної дошкільної педагогіки та психології немало уваги приділили цьому питанню (О. Запорожець, О. Усова, Л. Вегнер, М. Подд'якова, Т. Поніманська, Г. Беленька, М. Трикоз, Н. Грама, Б. Ананьєв, Г. Костюк, О. Кононко).

Так, видатний чеський педагог, автор книги «Велика дидактика», Я. А. Коменський розглядав розумове виховання як важливий засіб формування особистості дитини. Необхідною умовою розумового розвитку, на його погляд, є розвиток чуттєвих основ мислення: пізнання починається з відчуття, відчуття передає пам'яті образи дійсності, які зберігає їх протягом усього життя. Починати навчання він рекомендував не зі словесного пояснення про речі, а з реального спостереження за ними. У процесі розумового виховання важливу роль відіграють відчуття й уявлення, думки і слова, мова і дії [29].

Я. А. Коменський сформулював «Золоте правило дидактики» так: «Усе, що тільки можливо, надавати для сприйняття відчуттями: візуальне – для сприйняття зором; звуки – слухом; запахи – нюхом; смакове – смаком; тактильне – дотиком. Якщо якісь предмети можна сприймати одночасно кількома відчуттями, то вчитель зобов'язаний створити всі умови для цього». Розкриваючи перед дитиною з раннього віку світ Я.А. Коменський у 1658 році подарував чудові книжки «Навколишній світ у малюнках», «Материнська школа» [5].

Французький педагог, Ж. Ж. Руссо, стверджував, що виховання має навчити дитину дивитись, слухати і торкатись, і не тільки дивитися та слухати уважно, а й до усього доторкатися, прислухатися, затримувати у руці [29].

Засновник дитячого садка, німецький педагог, Ф. Фребель, виходив з необхідності використовувати різноманітні ігри для розвитку органів чуття

дітей, ознайомлення їх із природою, життям людей, підготовки до школи. Цій меті він підпорядковував дидактичний матеріал, призначений для формування уявлень про форму, величину, просторові відношення, числа, – так звані дари, а також систему занять та ігор, спрямовану на розвиток сенсорики. Дитина, на його думку, наділена, крім основних інстинктів, інстинктом пізнавальним, дослідницьким, який є основою навчальної діяльності. У дошкільному віці розвиток прагнення до пізнання повинен реалізовуватися через безпосереднє споглядання предметів навколишнього світу [29].

Відповідно до цього принципу педагог розробляє систему ігор та занять, дидактичний матеріал під назвою «Дарунки для дитячих ігор», спеціальне обладнання, пристосоване до віку дітей тощо. Ф. Фребель пропонував 6 дарів, з якими треба знайомити дитину послідовно.

Заслуга Ф. Фребеля ще й у тому, що він розробив і створив цілу серію рухливих ігор для дітей, побудованих з урахуванням наслідування явищам природи, тваринам, діяльності людей. Окрім того, Ф. Фребель не лише займався теоретичними питаннями дитячої гри, а й розробив її методику, більш того втілював свою методику в практику у створених ним же дитсадках. Фребель був переконаний: заклавши основи формування особистості дошкільного віку у процесі правильно організованої гри, можна забезпечити подальше виховання [5].

Ф. Фребель обґрунтував виховні можливості дитячих ігор і виокремив їхні види: ігри рухливі, пізнавальні, самостійні. Тобто він, власне, перший класифікував ігри, в які граються діти і які їм потрібні. За Фребелем гра – то суто інстинктивна діяльність, у ній проявляються єство дитини, її природні здатності. Водночас дорослий має допомагати цьому природному процесу, даючи малим необхідні матеріали [5].

Також заслуговує на увагу педагогічна система і роль сенсорного виховання одного з прибічників «вільного виховання» Рудольфа Штейнера.

Штейнерівська, або вальдорфська педагогіка постала не як програма чи система методичних прийомів, а як педагогічний світогляд, що є результатом багаторічного практичного досвіду. Навчальні заклади, які сповідають її, постають як цілісний соціально-педагогічний організм, заснований на ідеї виховання людини як вільної особистості, котра бере активну участь у соціальному житті. Головним завданням виховання у них вважають розвиток у дитини здатності відчувати (сенсорний розвиток); вміння творчо ставитися до життя, пізнання природи, суспільства; вироблення художнього смаку. Тому підхід Р. Штейнера називають педагогікою росту, терапії дитини, гуманістичною або антропософічною. Науковою основою вальдорфської педагогіки є пізнання людини, стрижнем її – бачення людини як фізичної, душевної та духовної істоти. Провідні ідеї штейнерівської педагогіки (всебічний розвиток дитини, зв'язок розвитку з соціальним середовищем, спільне емоційне життя дорослого і дитини) засновані на філософських засадах життя [21].

Італійський педагог, М. Монтесорі, розглядала сенсорний розвиток як важливу складову частину і основу формування особистості: без розвинутих органів чуття не може бути інтелекту і вихованої людини, чуттєве сприймання є основою розумового і морального життя. Метод М. Монтесорі не просто вказує на якості предметів і явищ навколишнього світу, а дає можливість самостійно набувати знання і використовувати свій внутрішній світ, що значно важливіше, ніж повідомлення з боку дорослих. Система сенсорного виховання М. Монтесорі включала поняття «сенсорна культура дитини». Матеріал, розроблений М. Монтесорі, побудований так, щоб розвивати окремі сфери відчуттів, вчити слухати тишу і звуки, розрізняти кольори, форму, вагу та інше. Цінність згаданої системи виховання полягає у тому, що дидактичний матеріал у ній – не самоціль, а засіб [29].

Бельгійський педагог Ж.-О. Декролі, вважав, що інтерес у дитини може активізуватися тільки на основі вільного вибору. Його метод заснований на «центрах інтересу», а саме ключовими поняттями виступають

індивідуальність та інтерес. Педагог Ж.-О. Декролі, як і М. Монтессорі, звертав увагу на матеріал під час індивідуальної роботи. Дидактичний матеріал повинен зацікавлювати дитину, а найголовніше, щоб дошкільники були зайняті матеріалом – неважливо яким» [32].

Швейцарський педагог Й. Г. Песталоцці звертав увагу на розумове виховання, яке у процесі сприймання активізує у дітей п'ять провідних відчуттів «ти сам як фізично жива істота є не що інше, як твої п'ять почуттів»). Педагог виділив спеціальне навчання у якому, на його думку, доцільно застосовувати перцептивні дії під час формування в дітей уявлень про сенсорні еталони [32].

Систему сенсорного виховання М. Монтессорі високо оцінила українська педагог, освітній діяч, С. Русова, яка також вважала розвиток органів чуття першим кроком до самостійної свідомості дитини, доводила необхідність «якнайраніше давати раціональний розвиток чуттям». Це слід робити «постійно, щодня потроху, одночасно стежачи за усіма чуттями, бо вони разом виявляються і не працюють нарізно, поодинці» [35].

Проблеми сенсорного розвитку і виховання дошкільників знайшли широке відбрення і в роботах вітчизняних вчених.

Науковці О. Запорожець, О. Усова вказували на те, що основним у формуванні сенсорних здібностей дітей є навчання їх узагальненим способам обстеження предметів, перенесення засвоєних способів дій в нові умови, на нові предмети. Це дає можливість дітям самостійно орієнтуватися в різноманітних властивостях нових предметів. О. Запорожець розробив і виклав в своїй праці «Розвиток відчуттів і сприймань у ранньому і дошкільному дитинстві» систему сенсорного виховання дітей. За О. Запорожцем, активні сенсорні дії формуються в контексті змістовних видів діяльності (малювання, ліплення, гра і інш.). Поняття «сенсорні еталони» запропоновано О. Запорожцем. Велике значення в сенсорному вихованні має формування у дітей уявлень про сенсорні еталони – загальноприйняті зразки зовнішніх властивостей предметів. Як сенсорні

еталони кольору виступають сім кольорів спектра і їх відтінки по світлості й насиченості, як еталони форми – геометричні фігури, величини – метрична система мір. Свої види еталонів є в слуховому сприйнятті (це фонемі рідної мови, звуковисотне відношення), свої – у смаковому, нюховому сприйнятті [35].

Засвоєння сенсорних еталонів – тривалий і складний процес, що не обмежується рамками дошкільного дитинства. Засвоїти сенсорний еталон – це зовсім не означає навчитися правильно називати ту або іншу властивість (як іноді вважають не дуже досвідчені педагоги). Необхідно мати чіткі уявлення про різновиди кожної властивості і, головне, уміти користуватися такими уявленнями для аналізу і виділення властивостей найрізноманітніших предметів у різних ситуаціях. Інакше говорячи, засвоєння сенсорних еталонів – це використання їх як «одиниці вимірювання» при оцінці властивостей предметів. Ознайомлення із сприйняттям форми, величини і кольору складає основний зміст сенсорного виховання в закладі дошкільної освіти. І це природне, оскільки саме форма, величина і колір мають визначальне значення для формування зорових уявлень про предмети і явища дійсності. Правильне сприйняття форми, величини, кольору необхідно для успішного засвоєння багатьох учбових предметів в школі, від нього залежить і формування здібностей до багатьох видів творчої діяльності [35].

Л. Вегнер поділив процес сенсорного виховання у дошкільному віці на підготовчий етап (перші три роки життя) та систематичне засвоєння дитиною сенсорної культури [35].

На першому році життя основне завдання полягає у наданні дитині достатнього багатства та різноманітності зовнішніх вражень, розвитку уваги до властивостей предметів. Коли у малюка починають формуватися хапальні рухи, до цього завдання приєднується ще одна необхідно допомогти дитині пристосувати хапальні рухи до форми предмета, його величини та положення у просторі. Поступово таке пристосування призведе до того, що ці властивості почнуть набувати для малюка певного значення («маленьке» —

це те, що можна схопити однією рукою, «велике» – двома руками, «кругле» – те, що охоплюється всією долонькою, «квадратне» – те, що береться пальцями, що охоплюють предмет з двох сторін, і т. п.) [35].

Сенсорне виховання в цей період – основний вид виховання взагалі. Забезпечуючи приплив нових вражень, воно стає необхідним не тільки для розвитку діяльності органів чуття, але і для нормального загального фізичного і психічного розвитку дитини. Відомо, що в умовах обмеженості припливу вражень немовлята зазнають «сенсорного голоду», що веде до значних затримок загального розвитку [35].

Діти третього року життя вже можуть виконувати елементарні продуктивні дії (викладання мозаїки, нанесення колірних плям, складання найпростіших предметів з будівельного матеріалу) [35].

Але при цьому вони мало враховують властивості речей, що відображаються, і використовуваного матеріалу, тому що не розуміють їх значення і не фіксують уваги на них. Тому, навчаючи малюків виконувати найпростіші продуктивні завдання, необхідно добиватися того, щоб кожна дитина засвоїла, що форма, величина, колір - постійні ознаки предметів, які потрібно враховувати при виконанні різних дій. До трирічного віку завершується підготовчий етап сенсорного виховання дитини, і далі починається організація систематичного засвоєння ним сенсорної культури.

На другому третьому році життя завдання сенсорного виховання суттєво ускладнюється. Хоча дитина раннього віку ще не готова до засвоєння сенсорних еталонів, у нього починають накопичуватися уявлення про колір, форму, величину та інші властивості предметів. Важливо, щоб ці уявлення були досить різноманітними. А це означає, що дитину слід знайомити з усіма основними різновидами властивостей – шістьма кольорами спектру (блакитний колір слід виключити, тому що діти погано відрізняють його від синього), білим та чорним кольором, з такими формами, як коло, квадрат, овал, прямокутник [35].

Починаючи з 3 років основне місце у сенсорному вихованні дітей займає ознайомлення їх із загальноприйнятими сенсорними еталонами та способами їх використання.

Сучасна система сенсорного виховання створена на основі наукових даних про психологічний і фізіологічний розвиток дитини. У дошкільному віці інтенсивно розвиваються всі органи чуття. Особливо сприятливий ранній вік дитини, коли ознайомлення з якостями предметів є вирішальним у розумовому розвитку (М. Щелованов). Цей період називають «золотою порою» сенсорного виховання. А обмеження зовнішніх вражень породжує у дитини відчуття «сенсорного голоду», уповільнює її розумовий розвиток [35].

За твердженням М. Подд'якова, «відбувається цілісне сприйняття дитиною різних явищ і предметів навколишнього світу. При цьому деякі властивості і сторони явищ можуть сприйматися недостатньо чітко, або не сприйматися зовсім». Завданням педагогів, в даному випадку, є розкриття непомічених дітьми властивостей навколишньої дійсності, причому таким чином, щоб уникнути перетворення повсякденного життя в дидактичний процес. Психологи відзначають, що хоча аналізатори функціонують відразу після народження, сенсорний процес лише поступово стає сприйняттям, а не є ним спочатку. Сенсорні реакції перетворюються на перцептивні дії, що будують образи, тобто загальну картину розвитку сенсорних реакцій дитини молодшого дошкільного віку [34].

Перша половина першого року життя проходить при випереджальному формуванні сенсорних систем, які повинні досягти відомого рівня розвитку до того, як вони включаються в єдиний сенсомоторний акт.

У кожному віці перед сенсорним вихованням стоять свої завдання, формується певна ланка сенсорної культури. М. Подд'яков виділив 3 періоди освоєння еталонних значень якостей:

1. I (до трьох років) – період сенсомоторних предеталонів, коли дитина відображає лише окремі особливості предметів, які мають істотне значення

для безпосереднього рухового пристосування - деякі особливості форми, величину предметів, відстань і т. д.);

2. II (до п'яти років) - дитина користується предметними еталонами, тобто зразки властивостей предметів співвідносяться з певними предметами, наприклад, овал визначається через форму огірка;

3. III (старше п'яти років) - на основі накопичення досвіду і його узагальнення під керівництвом дорослого відбувається засвоєння дітьми загальноприйнятих еталонів, коли самі властивості предметів набувають еталонне значення у відриві від конкретного предмета (трава зелена, яблука як куля, дах будиночка трикутна) [34].

На думку Б. Ананьєва, спочатку сприйняття – це не розчленована суб'єктивна форма предмета як такого, а відображення кордонів між суцільною просторовою масою і окремим предметом, що виділився з нього за допомогою руху. «Не тільки окремі подразники, але весь навколишній світ діє як ціле, з якого вичленяються завдяки руху самих речей їх просторові якості та відносини» [29].

Лише до кінця першого року життя у дитини, вважав Б. Ананьєв, можна спостерігати диференціацію сприйняття на дві форми: сприйняття ситуації і просторових відносин і сприйняття предмета як структурної єдності. У формуванні цієї диференціації все більшу роль відіграють предметні (ігрові) дії дитини і розширюється зона практичного освоєння їм простору. Пізніше, на 2-3-му році життя діти опановують предметну діяльність, що включає співвідношення і гарматні дії – це ще що таке???, які припускають практичне співвіднесення предметів з урахуванням їх властивостей. У цьому віці дитина застосовує предметні предеталони в якості "заходи" властивостей інших предметів [29].

Українська дослідниця, педагог, Т. Поніманська, визначала сенсорну культуру особистості як культуру сприйняття зовнішнього світу. Вчена наголошувала на тому, що дитина, яка оволоділа сенсорною культурою, не тільки звертатиме увагу, виокремлюватиме якості предметів і явищ

навколишнього світу, а й самостійно набуватиме знань, відкриватиме внутрішній світ, що значно важливіше для неї, ніж готові повідомлення дорослих [35].

Г. Беленька наголошує, що формування сенсорної культури – оволодіння особистістю уявленнями про властивості речей на основі сприймання та ознайомлення із загальноприйнятими сенсорними еталонами забезпечує сенсорний розвиток [3].

Як зазначає Н. Грама, в системі сенсорного розвитку дитина повинна отримати задоволення, навички самостійно виготовити найпростіші іграшки-саморобки із природного матеріалу. Задля цього в дошкільному закладі доцільно створювати ігрові лабораторії з сезонним природним матеріалом: шишки, жолуді, горіхи, кора соснова, трава, солома, мох, береста, каштани, різні ракушки, макові головки, половинки шкаралупи грецького горіха, тощо. [5].

Український педагог М. Трикоз, важливість сенсорного виховання вбачає в тому, що пізнання навколишньої дійсності базується на відчутті та сприйманні. Дитина дізнається про навколишні предмети та явища за допомогою зору, дотику, слуху. На основі цього, у подальшому, виникають більш самостійні процеси такі як пам'ять, уява, мислення.

Враховуючи описані підходи до проблеми сенсорного виховання, можна виділити такі його основні завдання:

- 1) ознайомлення із системою сенсорних еталонів;
- 2) формування у дітей системи перцептивних дій;
- 3) розвиток уміння застосовувати перцептивні дії у власній діяльності.

На думку психологів сенсорний розвиток визначається різними чинниками, до яких відносять біологічну спадковість, природне і соціальне середовище, організоване навчання, перцептивну активність особистості

Ураховуючи біосоціальну природу людини, дослідники передусім класифікують зазначені чинники на біологічні (спадкові можливості

індивіда) та соціальні (природне і соціальне середовище, організоване навчання) [32].

Середовище як фактор сенсорного розвитку обов'язково включає природне і штучне предметне оточення людини. Матеріальні речовини, знаходячись у різних агрегатних станах, маючи механічні, акустичні, оптичні, гравітаційні, просторово-часові та інші властивості, стають для індивіда об'єктами сприймання, що безпосередньо регулюють актуальну поведінку, діяльність і спілкування людини. При цьому вчені відзначають, що предметним середовищем є не вся об'єктивна дійсність, а тільки та її частка, з якою особа вступає в активний зв'язок, що відкривається їй лише певною стороною і певним чином впливає на її життєдіяльність [5].

Проте середовище перцептивного розвитку – це не тільки предмети та явища дійсності, оперування якими забезпечує формування особистісного чуттєвого досвіду, це також суспільно-історичний досвід, зафіксований у сенсорних еталонах. У ході онтогенезу дитина поступово оволодіває системами таких загальноприйнятих перцептивних одиниць, застосовуючи їх як своєрідну „мову” сприймання, „вузлові” характеристики зовнішніх властивостей предметів, „мірки” для аналізу оточення й упорядкування власних уявлень [5].

Суспільний досвід не можна надбати ані шляхом біологічного наслідування, ані в результаті індивідуального пристосування до наявного оточення. Він передається дітям дорослими людьми у процесі спілкування, сумісної діяльності, через цілеспрямоване навчання, яке визнається у вітчизняній психології та педагогіці як вирішальний чинник розвитку особистості. «Поza навчанням і без нього немає розвитку», – стверджує Г. Костюк [2].

Життєвий досвід формується, з одного боку, шляхом організації цілеспрямованого виховання і навчання дошкільника в сім'ї і дошкільному закладі, з іншого – завдяки власній самостійній пізнавальній, дослідно-

експериментальній, пошуковій діяльності, розв'язанню життєво важливих проблемних ситуацій у реальних умовах [2].

З'ясовано, що керівництво сенсорним розвитком здійснюється за двома провідними напрямками: ознайомлення із сенсорними еталонами та вироблення перцептивних операцій, тобто способів застосування засвоєних еталонів у аналізі предметів і явищ дійсності [2].

На кожному віковому етапі виявляється найбільш чутливою до тих чи інших впливів. У цьому зв'язку кожна вікова щабель стає сприятливим для подальшого нервово-психічного розвитку та всебічного виховання дошкільника. Чим менша дитина, тим більше значення в його житті має чуттєвий досвід. На етапі раннього дитинства ознайомлення з властивостями предметів відіграє визначальну роль.

Г. Костюк поділяє набуття особистістю життєвого досвіду на чотири стадії:

Перша – набуття знань про життя, природу, предмети, твори мистецтва, ролі та діяльність людини, норми поведінки, основні цінності тощо.

Друга – оволодіння досвідом, позитивне або негативне емоційно-раціональне ставлення до певного значення, його прийняття або відторгнення.

Третя – формування усвідомленої установки, яка означає готовність діяти відповідно до певних значень (основа переконання).

Четверта – поява спонуки до дії, готовність докласти вольових зусиль, елементарна форма активної життєвої позиції [2].

Відома українська психологиня О. Кононко зауважує, що у переважній більшості дітей дошкільного віку домінують зорове та тактильне сприймання. Саме вони визначають більшу-меншу реалістичність образів світу та «Я» дитини, їх чіткість, складність, яскравість. Але при цьому сприйняття дітей різного віку статі може відрізнитись, зважаючи на індивідуальні особливості кожної дитини [36].

Із сприйняття предметів і явищ навколишнього світу починається пізнання. Всі інші форми пізнання – запам'ятовування, мислення, уява – будуються на основі образів сприйняття, є результатом їх переробки. Тому нормальний розумовий розвиток неможливий без опори на повноцінне сприйняття.

Проаналізувавши досвід і роботи видатних зарубіжних та вітчизняних педагогів, можна зробити висновок, що сенсорний розвиток надзвичайно важливий для всебічного розвитку дитини, становлення її як особистості і підготовці її до самостійного життя, тому надзвичайно важливо використовувати весь можливий матеріал, методичні розробки і світовий досвід, починаючи з раннього віку, адже сенсорне виховання, спрямоване на забезпечення повноцінного сенсорного розвитку, є однією з основних сторін дошкільного виховання.

Сенсорне виховання і розвиток, спрямований на формування повноцінного сприйняття навколишньої дійсності, служить основою пізнання світу, першим ступенем якого є чуттєвий досвід. І тому все, що закладено на цьому етапі розвитку дитини, виступає основою для подальшого розумового, фізичного, естетичного виховання, тобто від того, наскільки абсолютно дитина чує, бачить, відчуває оточуюче.

Отже, завдання педагога забезпечити сенсорне виховання дітей раннього і молодшого дошкільного віку в тих формах, які будуть сприяти формуванню сенсорних здібностей як дієвої основи загального розвитку дитини.

1.2. Характеристика сенсорного розвитку і виховання дітей молодшого дошкільного віку

В основі всіх розумових і пізнавальних процесів з раннього дитинства лежить сенсорний розвиток. Тому, що дитина з народження починає сприймати навколишній світ через зорові, слухові, тактильні аналізатори, що

в подальшому формує загальне уявлення про форму, колір, величину та інші якості речей [36].

Чуттєве пізнання має особливо важливе значення у дошкільному дитинстві, оскільки цей період найсприятливіший для формування і вдосконалення діяльності органів чуття, нагромадження уявлень про світ. Це налаштовує на серйозну увагу до сенсорного розвитку дитини у дошкільний період [36].

Сенсорний розвиток необхідний людині для оволодіння будь-якою практичною діяльністю. Він не втрачає значення зі вступом дитини до школи і відіграє важливу роль у житті дорослої людини, відбувається на основі функціонування системи аналізаторів, що забезпечує багатомірний зв'язок зі світом, сприяє життєвій активності людини. Із сенсорного розвитку виростає логічне пізнання, яке прискорює накопичення нових чуттєвих даних, сприяє їх включенню до раніше створеної системи знань і досвіду. Чим вищий сенсорний розвиток дитини, тим більше фактів і явищ потрапляє у сферу її сприймання. Якщо в дитини належно розвинуті мислительні механізми, то вона виявляє неабияку здатність шукати, знаходити, фіксувати, аналізувати, інтерпретувати велику кількість інформації про світ і себе. Формування, спрямування і коригування цих умінь окреслює проблематику сенсорного виховання [36].

Сенсорний (лат. *sensorium* – орган чуттів) **розвиток дитини** – розвиток її відчуттів і сприймань, формування уявлень про властивості предметів (форму, колір, розмір, положення у просторі тощо) [5].

Сенсорний розвиток є процесом засвоєння соціального досвіду, оволодіння системою відповідних еталонів [35].

Сенсорне виховання – система педагогічних впливів, спрямованих на формування способів чуттєвого пізнання, вдосконалення відчуттів і сприймань [35].

Роль сенсорного виховання у розвитку дітей дошкільного віку безперечна: 9/10 усього їхнього розумового багажу – результати діяльності органів чуття.

До головних завдань сенсорного виховання належать:

- формування у дітей системи перцептивних (обстежувальних) дій;
- формування системи сенсорних еталонів;

розвиток уміння самостійно використовувати сенсорні еталони у власній діяльності [35].

Система сенсорного виховання має бути спрямована на формування **сенсорної культури** – культури сприйняття зовнішнього світу. Дитина, яка оволоділа сенсорною культурою, не тільки звертатиме увагу, виокремлюватиме якості предметів і явищ навколишнього світу, а й самостійно набуватиме знань, відкриватиме свій внутрішній світ, що значно важливіше для неї, ніж готові повідомлення дорослих [35].

Протягом всього дитинства сенсорна культура формується у взаємозв'язку з розвитком мовлення і мислення, оскільки сприймання живить мислення чуттєвим матеріалом, а мислення сприяє розвитку сприймання, збагачує його. Відчуття і сприймання не є пасивними процесами. Вони розгортаються як особливі дії аналізаторів, спрямовані на обстеження предмета, його якостей і властивостей. Протягом дитинства сенсорні процеси виокремлюються у самостійні довільні дії, на основі яких формуються способи спостереження, розглядання, пошуку [35].

В результаті обстежувальних дій у молодшого дошкільника формується уявлення про зовнішні і внутрішні якості і властивості предметів і явищ навколишнього середовища, а саме сенсорні еталони.

Сенсорні еталони – зразки якостей предметів, створені людством у процесі суспільно-історичного розвитку [35].

Еталонами кольору є сім кольорів спектра та їх відтінки; еталонами форми – геометричні фігури; величини – метрична система мір та ін.

Засвоєння сенсорних еталонів не обмежується дошкільним віком, а є досить складним і тривалим процесом [35].

Засвоїти сенсорний еталон зовсім не означає навчитися правильно називати ту чи іншу властивість об'єкта. Необхідно мати чітке уявлення про різновид кожної властивості і, головне, вміти користуватися такими уявленнями для аналізу й виокремлення властивостей різноманітних предметів у різних ситуаціях. Інакше кажучи, засвоєння сенсорних еталонів – це адекватне використання їх як одиниць вимірювання під час оцінки властивостей об'єктів.

Поступове ознайомлення дітей з різними видами сенсорних еталонів та їх систематизація – одне з найважливіших завдань сенсорного виховання в дошкільному віці. Його основою має бути організація дорослими дій дітей з обстеження та запам'ятовування основних різновидів кожної властивості, що здійснюється передусім у процесі їх навчання малюванню, конструюванню, ліпленню та ін.

Психологи виокремлюють такі періоди засвоєння еталонів у дошкільному віці:

1) перед еталонний період (від народження до початку 3-го року життя); дитина відображає окремі особливості предметів, здебільшого суттєві, важливі для безпосереднього використання;

2) період предметних еталонів (до 5-ти років); образи якостей предметів дитина зіставляє з певними предметами;

3) надання якостям предметів еталонного значення (від 5-ти років і далі); дитина співвідносить якості предметів із загальноприйнятими еталонами: вода холодна, стільниця прямокутна, електролампочка скляна тощо [35].

Розвиток сприймання відбувається в процесі різноманітної діяльності, кожен вид якої має свої основи і забезпечує ефективну динаміку певних сенсорних процесів [35].

Сучасна педагогічна наука на основі даних психології і педагогіки окреслює зміст сенсорного виховання, який має здійснюватися за принципом формування, збагачення і поглиблення орієнтування дітей (починаючи з раннього віку) у навколишньому світі. Ознайомлення з кольором, формою, розміром предметів повинно відбуватися одночасно з удосконаленням звукового аналізу мови, формуванням музичного слуху, розвитком м'язово-суглобової чутливості та ін. Ці вміння є важливими для музичної, образотворчої, трудової діяльності, мовленнєвого спілкування [41].

На стику змісту і методів сенсорного виховання слід підкреслити способи сенсорного розвитку:

- практичний спосіб (накладання, прикладання, примірювання);
- зорове співвідношення (практичні способи є перспективою розвитку дій) [10].

На кожному етапі дошкільного дитинства завдання і зміст сенсорного виховання конкретизують його загальну мету. Останні наукові дані свідчать про можливість формування в дітей протягом перших років життя тонких диференціювань предметів різних форм, розмірів, кольорів та їх відтінків. Починаючи з семи тижнів, дитина стежить за предметами, що переміщуються, розрізняє кольори. Тримісячні діти розрізняють об'ємні форми (прямокутна призма, куб, куля та ін.). Тому сенсорне виховання слід починати якомога раніше, щоб використати природні можливості дитини [41].

За стихійного засвоєння сенсорного досвіду в дитини можуть скластися хибні уявлення про якості предметів, і процес їх засвоєння штучно затягнеться у часі. Тому сенсорне виховання повинно послуговуватися методом навчання.

Дитині складно дається пізнання просторових відношень. Нелегким є формування уявлень про час, який діти сприймають не конкретним аналізатором, а шляхом чергування явищ життя, що постійно повторюються: день змінюється вечором, заняття – прогулянкою, а прогулянка – обідом

тощо. У формуванні часових уявлень важливо досягти розуміння часової послідовності й тривалості. Для цього слід спрямовувати пізнання дитини від розуміння короткого проміжку часу до усвідомлення частин доби, від правильного розуміння понять “учора”, “сьогодні”, “завтра” до засвоєння послідовності днів тижня, пір року та ін [41].

Важливим є і розвиток слухового сприймання. Вже наприкінці 2-го року життя дитина має розвинений фонематичний слух, а в молодшому дошкільному віці оволодіває здатністю до звукового аналізу слів. Для розвитку тактильної, нюхової та смакової чутливості у процесі сенсорного виховання вдаються до спеціальних вправ на порівняння, а також використовують досвід повсякденного життя дітей. Важливо вміло включати завдання сенсорного виховання у діяльність дітей [41].

У молодшому дошкільному віці відбувається зниження порогів чутливості (зорової, слухової та ін.). Зростає гострота зору, спроможність розрізняти відтінки кольорів, розвивається звуковисотний та фонематичний слух, відчуття дотику тощо. Усі ці зміни є наслідком того, що дитина оволодіває новими способами сприймання, які мають забезпечити обстеження предметів та явищ дійсності, їх різноманітних властивостей та взаємозв'язків.

Сенсорний розвиток молодшого дошкільника включає дві взаємопов'язані сторони: засвоєння уявлень про різноманітні властивості предметів і явищ та оволодіння новими діями (перцептивними), які дають змогу повніше та більш диференційовано сприймати світ.

Опанування дитиною сенсорних дій поєднується з різноманітною діяльністю, що забезпечує життєву придатність сенсорних знань і вмінь. Сенсорне виховання передбачає і спеціальну роботу щодо ознайомлення дітей із сенсорними еталонами, спеціальними способами зіставлення якостей предметів із засвоєними зразками, тобто із способами обстеження предметів [35].

Для виокремлення певних груп якостей потрібні як прості дії (дотик, погладжування – для визначення гладкості поверхні), так і складніші системи обстежуваних (перцептивних) дій, якою є, наприклад, система виявлення звукового складу слова. Все це і становить зміст сенсорного виховання [35].

Перцептивні дії – структурні одиниці процесу сприймання у людини, які забезпечують свідоме перетворення сенсорної інформації, що забезпечує побудову образу, адекватного предметному світу.

Перцептивні дії, адекватні об'єкту, починають формуватися у дітей 5 – 6 років, їх характерною ознакою є розгорнутість, включення до свого складу великої кількості рухів рецепторних апаратів, що здійснюються рукою чи оком [20].

За визначенням В. Зінченка перцептивна дія має певну структуру, яка містить такі елементи:

- завдання, тобто мета дії в конкретних умовах;
- засоби, за допомогою яких дія здійснюється;
- операції – способи здійснення дії.

Завданнями перцептивних дій є пошук, знаходження, розрізнення, ідентифікація й відображення об'єктивної природи зовнішніх властивостей і відношень предметів з обов'язковою їх якісною і кількісною характеристикою. Важливість цього структурного елемента пояснюється тим, що саме завдання визначають ті предмети і їх властивості, які необхідно виділити, і тим, що завдання детермінують вибір засобів і способів здійснення перцептивних дій.

Засоби виконання перцептивних дій являють собою системи вироблених суспільством і засвоєваних кожною людиною сенсорних еталонів – загальноприйнятих зразків чуттєвих властивостей і відношень предметів (кольори спектра, їх відтінки; геометричні форми і шкала мір; системи фонем рідної мови і музичних звуків тощо) [38].

О. Запорожець виділив три етапи формування перцептивних дій:

1) На першому етапі процес починається з того, що проблема вирішується в практичному плані, за допомогою зовнішніх матеріальних дій з предметами. Це, звичайно, не означає, що такого роду дії виконуються наосліп, без усякої попередньої орієнтації в завданні. Але оскільки остання базується на минулому досвіді, а завдання ставляться нові, ця орієнтація виявляється недостатньою, і необхідні виправлення вносяться у процес неопосередкованого зіткнення з матеріальною дійсністю, в ході виконання практичних дій.

2) На другому етапі сенсорні процеси, побудовані під впливом практичної діяльності, самі перетворюються у своєрідні перцептивні дії, які здійснюються за допомогою рухів рецепторних апаратів і випереджають наступні практичні дії.

3) На третьому етапі перцептивні дії згортаються, час їх перебігу скорочується, їхні ефекторні ланки відгальмовуються і сприймання починає справляти враження пасивного, бездіяльного процесу. Зовнішня орієнтувальна-дослідна дія перетворюється в дію ідеальну, в рух уваги полем сприймання [38].

До сенсорних процесів належать **відчуття і сприйняття**. Відчуття є найелементарнішим психічним процесом, з якого починається пізнання людиною навколишнього світу. Як початкове джерело усіх наших уявлень, відчуття стають основою для інших, більш складних психічних процесів: сприйняття, пам'яті, мислення [5].

Відчуття – це відображення у свідомості людини окремих властивостей і якостей предметів і явищ, що безпосередньо впливають на його органи почуттів.

Фізіологічною основою відчуттів є діяльність складних комплексів анатомічних структур - аналізаторів, кожен з яких у свою чергу складається з трьох частин: периферичного відділу, званого рецептором; провідних нервових шляхів; коркових відділів, в яких відбувається переробка нервових імпульсів. Науці відомо кілька видів відчуттів [20].

Відображення в свідомості людини предметів і явищ у сукупності їх властивостей і частин при їх безпосередньому впливі на органи чуття називається сприйняттям (перцепцією). У ході сприйняття відбувається впорядкування і об'єднання окремих відчуттів в цілісні образи речей і подій. Сприйняття пов'язане з усвідомленням, розумінням, осмисленням предметів і явищ, з співвіднесенням їх до певної категорії за відповідними ознаками [20].

Сприйняття – це складна пізнавальна діяльність, що включає в себе цілу систему перцептивних дій, які дозволяють виявити об'єкт сприйняття, пізнати його, виміряти, оцінити [20].

Сприйняття – провідний пізнавальний процес у молодшому дошкільному віці, який виконує такі функції:

- об'єднуюча – об'єднує властивості предметів у цілісний образ;
- пізнавальна – інтегрує усі пізнавальні процеси в єдину злагоджену систему з переробки та отримання інформації;
- регулятивна – регулює поведінку та діяльність у процесі взаємодії з предметами та явищами;
- діяльнісна – забезпечує застосування набутих знань, умінь і навичок під час сприймання предмета;
- орієнтаційна – формує систему уявлень, сприймання та оцінювання предметів, явищ тощо;
- комунікативна – формує уміння обмінюватися думками про досліджуваний об'єкт.

Психологи виділяють основні властивості сприймання:

- предметність;
- цілісність;
- структурність;
- константність;
- осмисленість [32].

Зміни дій сприймання у дошкільному віці проявляються під час ознайомлення дітей з новими для них предметами. 3-річні дошкільники, коли

їм дають новий предмет і просять розповісти, який він, для чого він може служити, відразу починають маніпулювати ним. Намагання розглянути предмет, відчутти його на дотик їм ще не притаманні; на питання, який предмет, вони не відповідають. 4-річні діти вже починають розглядати предмет, але роблять це не послідовно, не систематично, а часто переходячи до маніпулювання. У словесному описі вони називають лише окремі частини і ознаки, не пов'язуючи їх між собою.

5-6-річні діти починають більш планомірно і послідовно обстежувати та описувати предмет. Розглядаючи, крутять його у руках, обмацують, звертають увагу на найпомітніші особливості. Тільки деякі 6-7-річні діти цілком систематично і планомірно розглядають предмети, успішно описують його властивості через зорове сприймання, не тримаючи його у руках.

У цьому контексті можна сказати, що спочатку дитина намагається одержати відомості про властивості предметів не зі сприймання, а з практичної дії з ними. Потім сприймання поєднується з практичною дією, вони доповнюють одне одного. Лише наприкінці дошкільного дитинства дії сприймання стають достатньо організованими й ефективними, забезпечують повноцінне уявлення про предмет. Розвиток у дошкільників дій сприймання. Значні зміни у дошкільний період відбуваються у сприйманні дітьми простору за його головними ознаками [38].

Значні зміни у дошкільний період відбуваються у сприйманні дітьми простору за його головними ознаками.

Сприймання простору - відображення відстані, розміру, форми рельєфу оточуючих об'єктів, що діють на аналізатори.

Уже в ранньому віці дитина добре оволодіває вмінням враховувати просторове розміщення предметів, однак ще не виокремлює напрямків руху і просторових відношень між предметами. Уявлення про предмети та їх властивості виникають раніше і є основою уявлень про простір.

Перші уявлення про напрямок руху, який засвоює 3-річна дитина, пов'язані з її власним тілом, яке є для неї центром, від якого вона визначає

напрямок. Під керівництвом дорослих малюк починає вирізняти і правильно називати свою праву руку, якою виконує основні дії: «Цією рукою я їм, малую, вітаюсь. Значить, вона права». Положення інших частин тіла як «правих» або «лівих» дитина визначає тільки відносно правої руки. Наприклад, на пропозицію показати праве око молодший дошкільник спочатку відшукує свою праву руку, а після цього показує на око. «Праве» і «ліве» здаються дитині чимось постійним, вона не може зрозуміти, як те, що для неї знаходиться праворуч, для іншого – ліворуч. Вона орієнтується у напрямках вперед – назад, вгору – вниз, вправо – вліво, якщо рухається у той чи інший бік або змінює відповідно положення тулуба, голови, рук і контролює ці рухи зором [43].

Формування узагальнених уявлень про простір забезпечують здатність дитини визначити напрямок не лише відносно себе, а й відносно інших осіб і предметів.

Тільки по завершенню дошкільного віку дитина опановує орієнтування у просторі, незалежне від власної позиції, удосконалює уміння міняти точки відліку. Таке орієнтування можна легко сформувати за допомогою навчання, в якому діти самі змінюють просторові відношення між предметами, розглядають їх з різних позицій і позначають словесно.

Дитині значно важче дається сприймання часу, ніж сприймання простору. Адже час не має наочної форми, з ним не можна виконувати дії (будь-які дії відбуваються у часі, а не з часом), він плинний, незворотний, сприймання його залежить від суб'єктивних станів, має особистісний характер.

Сприймання часу – відображення у мозку об'єктивної тривалості, швидкості, послідовності явищ дійсності.

У ранньому і молодшому дошкільному віці дитина ще не орієнтується у часі. Формування часових уявлень починається пізніше і має свою специфіку. Так, невеликі відрізки часу діти вчаться визначати на основі своєї

діяльності, зважаючи на те, що за певний час можна зробити, який результат отримати.

Засвоюючи уявлення про час доби, діти насамперед орієнтуються на власні дії- вранці вмиваються, снідають; удень - граються, займаються, обідають; увечері лягають спати; уночі сплять. Найлегше вони визначають ніч і ранок, дещо важче - вечір і день. Діти середнього і старшого дошкільного віку частіше спираються на суттєві ознаки у визначенні часу (ранок – «світло, коли сонечко встає» тощо). Засвоєння уявлення про пори року відбувається у процесі ознайомлення із сезонними явищами природи.

Наочний характер психічних процесів зумовлює специфічні особливості сприймання часу. Наприклад, дошкільник шукає матеріального виразника часу (годинник), упевнений, що якщо стрілки перевести, час зміниться (швидше настане завтра), не усвідомлює, що час не залежить від бажання людей (не розуміє об'єктивності часу). Тому провідна роль у розвитку сприймання часу належить дорослому, який виокремлює часові відрізки, встановлює їх зв'язок із діяльністю малюка, позначає їх словом, включає у різноманітні життєві ситуації [43].

Отже, процес відчуттів – це не відображення тієї чи іншої властивості, а складний і активний процес у діяльності аналізаторів, так само відчуття не тільки несуть інформацію про окремі властивості явищ і предметів, а й виконують активізуючу функцію мозку. У свою чергу сприйняття, будучи чуттєвим етапом пізнання, пов'язане з мисленням і має мотиваційну спрямованість, супроводжується емоційним відгуком. Саме на основі сприйняття можлива діяльність пам'яті, мислення, уяви. Таким чином, відчуття і сприйняття дитиною і людиною оточення – це необхідні передумови і умови його життя і практичної діяльності.

Мислення є соціально зумовленим, пов'язаним із мовленням психічним процесом пошуку і відкриття суттєво нового, опосередкованого й узагальненого відображення дійсності під час її аналізу і синтезу. Виникає воно на основі чуттєвого пізнання і виходить далеко за його межі.

Мислення – процес опосередкованого і узагальненого пізнання людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх Істотних властивостях, зв'язках і відношеннях.

Основи мислення формуються в ранньому дитинстві. У дошкільному віці дитина засвоює основи знань про навколишній світ, взаємини людей, про зовнішні і внутрішні якості, суттєві зв'язки предметів.

Основними напрямками розвитку мислення дошкільника є вдосконалення наочно-дійового мислення, інтенсивний розвиток наочно-образного і початок активного формування словесно-логічного шляхом використання мови як засобу постановки і розв'язання інтелектуальних завдань, засвоєння наукових понять [24].

У віці приблизно 2-х років дитина вже здатна називати один і той самий предмет кількома словами, що свідчить про формування такої розумової операції як порівняння. На основі порівняння розвиваються індукція і дедукція, які до 3-3,5 років досягають значного рівня розвитку. До 4-х років мислення набуває наочно-дійового характеру, який, незважаючи на те що це елементарний рівень, зберігається протягом усього життя. Поступово відбувається перехід до наочно-образного мислення, яке у 4 роки стає головним.

Найсуттєвішою особливістю мислення дитини дошкільного віку є пов'язаність з дією перших узагальнень (дитина мислить «діючи»). Наприклад, коли 4-річній дитині пропонують визначити спільне і відмінне між м'ячиком і кубиком, їй швидше і легше це зробити, тримаючи їх у руках, і дуже важко - подумки.

Не менш характерною особливістю дитячого мислення є його наочність. Дитина мислить, спираючись на доступні факти з досвіду або спостережень. Наприклад, на питання: «Чому не можна гратися на дорозі?» відповідає, наводячи конкретний факт: «Один хлопчик грався, і його переїхав автомобіль».

З часом дитина розв'язує все складніші і різноманітніші завдання, які вимагають виокремлення і використання зв'язків, відношень між предметами, явищами, діями.

Від з'ясування простих зв'язків і відношень дошкільники поступово переходять до пізнання і розуміння значно складніших, прихованих залежностей. Одним із найважливіших видів таких залежностей є відношення причини і наслідку:

- 3-річні діти можуть знайти лише причини, що проявляються у зовнішньому впливі на предмет (стілець штовхнули - він упав);
- 4-річні – починають розуміти, що причиною явищ можуть бути і властивості предметів (стілець упав, бо у нього тільки одна ніжка);
- 5-6-річні – враховують і помітні, на перший погляд, особливості предметів і їх постійні властивості (стілець упав, оскільки він має одну ніжку, у нього багато країв, він важкий і не підпертий тощо) [24].

Розвиток розуміння причинно-наслідкових зв'язків відбувається завдяки переходу дитини від відображення зовнішніх причин до виокремлення прихованих, внутрішніх; шляхом трансформування недиференційованого, глобального розуміння причин у диференційоване і точне пояснення; у результаті відображення не поодиноких причин явища, а його загальних закономірностей.

Роль **наочно-дійового** мислення постійно змінюється у житті дітей дошкільного віку. З кожним роком вони стають дедалі самостійнішими обирають і застосовують способи, прийоми розв'язування практичних завдань, змінюють відношення практичної дії до розумової. Із переходом мислення у внутрішній план (інтеріоризація) перебудовується практична дія. Наочно-дійове мислення є видом мислення, що безпосередньо включений у практичну дію [24].

Молодші дошкільники не завжди використовують дію, адекватну поставленому завданню. Наприклад, при складанні фігурок на фоні часто безладно пересувають, з'єднують їх, отримують несподівані для себе

комбінації; іноді складають зовсім беззмістовні картини (фігурку коня кладуть догори ногами, вершника розміщують головою вниз). Одночасно із задоволенням роблять висновок, що у них вийшла гарна картинка. Тобто конкретне завдання вони розв'язують пробними діями, а результат осмислюють після їх закінчення [43].

У дошкільному віці наочно-дійове мислення не зникає, а вдосконалюється, переходить на вищий рівень. Молодші дошкільники розуміють лише кінцеву мету, але не бачать умов її досягнення. Цим зумовлена безладність (пробність) їхніх дій [43].

У молодшому дошкільному віці в дитини переважає **наочно-образне** мислення, що пов'язано з оволодінням нею новими видами діяльності: малюванням, грою, конструюванням тощо. Воно допомагає малюкам розв'язувати завдання подумки, без участі практичних дій, а завдяки оперуванню лише образами, оскільки є видом мислення, у процесі якого людина оперує наявними у своїй пам'яті образами предметів і явищ.

Здатність до мислення в образах спочатку реалізується як оперування уявленнями про конкретні предмети і їх властивості. При цьому воно втрачає свій зв'язок з практичними діями і безпосереднім сприйманням ситуації. У діяльності дитини постають завдання нового типу, які передбачають непрямий результат дій, досягнення якого потребує врахування зв'язку між явищами, що відбуваються одночасно або послідовно. Такі завдання виникають в іграх з механічними іграшками, у конструюванні та ін.

Молодші дошкільники розв'язують їх за допомогою зовнішніх орієнтувальних дій, тобто на рівні наочно-дійового мислення.

Розв'язування завдань з непрямим результатом сприяє виникненню наочно-схематичного мислення, яке є наступним етапом у розвитку наочно-образного [24].

Наочно-схематичне мислення – вид мислення, що забезпечує відображення предметів об'єктивної дійсності, незалежно від дій, бажань і намірів дитини.

Дитина не створює їх, а виявляє і враховує під час розв'язування завдання. Таке мислення зберігає образний характер, однак самі образи стають іншими, у них відображаються не окремі предмети та їх властивості, а зв'язки і відношення між ними.

Уміння створювати і використовувати схематизовані образи є великим досягненням у розвитку мислення дитини, оскільки наочно-схематичне мислення відкриває можливості побачити недоступні наочно-образному суттєві сторони явищ.

Отже, наочно-образне мислення долає у своєму розвитку стадію перцептивних перетворень дитиною об'єкта із зовнішньою допомогою, а також стадію перетворення ситуації на образному рівні з власної ініціативи. Перехід від наочно-дійового до наочно-образного мислення може прискорити спеціальне навчання із використанням схем-замінників.

Розвиток мислення допомагає передбачати результати дій, планувати їх. У дитини активізуються допитливість, пізнавальні інтереси мислення у пізнанні навколишнього світу [24].

Процес сенсорного виховання у дошкільному віці поділяють на такі етапи:

1) Підготовчий етап (перші три роки життя). На першому році життя головний зміст сенсорного виховання полягає у забезпеченні дитині різноманітних зовнішніх вражень. З розвитком хапальних рухів слід допомогти пристосувати їх до форми, розмірів і місцезнаходження предмета. Поступово для дитини ці якості набувають певного значення (маленьке береться однією рукою, велике – двома).

На другому і третьому роках життя дитину необхідно ознайомити з властивостями предметів: формами, кольорами, розмірами та ін. Дії з предметами слід організувати так, щоб для досягнення результату доводилося зіставляти предмети за формою, розміром, установлювати їх схожість або відмінність. Виконуючи продуктивні дії, дитина на 3-му році

життя вже знає, що форма, розмір, колір — постійні ознаки предметів, як користуватися цими предметами.

Діти третього року життя вже можуть виконувати елементарні продуктивні дії (викладання мозаїки, нанесення колірних плям, складання простих предметів з будівельного матеріалу). Але при цьому вони мало враховують властивості речей і матеріалу, оскільки не розуміють їх значення і не фіксують уваги на них. Тому, навчаючи малюків виконувати прості продуктивні завдання, необхідно добиватися того, щоб кожна дитина засвоїла, що форма, величина, колір – постійні ознаки предметів, які потрібно враховувати при виконанні самих різних дій.

2) Систематичне формування основ сенсорної культури. Після трьох років слід переходити до систематичного ознайомлення із сенсорними еталонами та способами їх використання. У сприйманні кольору сенсорними еталонами є хроматичні (забарвлені) кольори спектра (червоний, оранжевий, жовтий, зелений, блакитний, синій, фіолетовий) та ахроматичні (білий, чорний). Спочатку слід формувати уявлення про білий і чорний, далі про хроматичні кольори (із блакитним знайомлять трохи пізніше). Діти повинні засвоїти також і відтінки кольорів.

Ознайомлення з еталонами форми (геометричними фігурами) у сенсорному вихованні відрізняється від їх вивчення у процесі формування елементарних математичних уявлень. Його метою є пізнавання відповідної форми, називання і вміння діяти з нею, а не аналізувати її.

Еталонами величини є умовні мірки. У процесі сенсорного виховання, на відміну від математичної підготовки, можна не використовувати метричну систему, а встановлювати розміри предмета залежно від місця, яке він займає в ряду однорідних (великий, маленький, найбільший).

Уявлення про розмір ускладнюються у процесі переходу від порівняння двох-трьох предметів до багатьох, що утворюють ряд величин, які зменшуються або збільшуються. Пізніше дітей ознайомлюють з відтінками кольору, варіантами геометричних фігур, відношеннями за

розміром, що виникають між елементами ряду, який складається з більшої кількості предметів. Одночасно їм розкривають способи обстеження предметів: групування за кольором і формою на основі зразків-еталонів, послідовний огляд і опис форми, виконання дій окоміру. І, нарешті, слід розвивати аналітичне сприймання – вміння орієнтуватись у поєднанні кольорів, виділяти окремі виміри величин, розрізняти форму предметів.

У процесі дій із предметами дитина вчиться розрізняти їхню форму. Малюка необхідно навчити таких дій, під час яких він міг би зрозуміти, що від уміння визначити форму залежить результат його діяльності. Тому перші ігри та вправи повинні ґрунтуватися на практичних діях, які потребують опори на форму предметів, тому що дитина може ще не виділяти форму візуально і не знати її назви.

Пізніше дитина виокремлює форму візуально. Спочатку робить це не досить точно, перевіряючи за допомогою іншого способу – примірювання. Лише на основі тривалого використання спроб та примірювання в найрізноманітніших ситуаціях і на різних об'єктах у дитини може сформуватися повноцінне зорове сприйняття форми, уміння виокремлювати її з предмета і співвідносити з формою інших предметів.

3) Етап систематизації й синтезу уявлень про сенсорну інформацію (від 5-ти років і далі). У цей час діти на основі інформації про первинні сенсорні еталони і про їх використання на практиці та в ході занять, можуть самостійно співвідносити різні зовнішні якості і властивості предметів, надавати якостями предметів еталонного значення. Дитина сама співвідносить якості предметів із загальноприйнятими еталонами: вода холодна, стільниця прямокутна, електролампочка скляна тощо. Дітей ознайомлюють з відтінками кольорів, варіантами геометричних фігур, відношеннями за розміром, що виникають між елементами ряду, який складається з великої кількості предметів. Одночасно їм розкривають способи обстеження предметів: групування за кольором і формою на основі зразків-еталонів, послідовний огляд і опис форми, виконання дій окоміру. І,

нарешті, на цій основі розвивають аналітичне сприймання – вміння орієнтуватись у поєднанні кольорів, виділяти окремі виміри величин, розрізняти форму предметів [35].

Провідним різновидом обстежувальної дії дошкільника на основі зорового аналізатора є акт роздивляння, який набуває самостійного значення, бо не пов'язаний із предметними діями. У старшого дошкільника з'являється систематичне роздивляння, рухи погляду відзначаються послідовністю, всебічністю. Тривалість роздивляння простої за змістом картинки зростає: у 3-4 роки становить 6 хв. 8 сек., у 5 років – 7 хв. 6 сек., а у 6 років – 10 хв. 3 сек.

Дошкільникув процесі роздивляння вирішує різноманітні задачі: пошуку предметів, виділення, визначення їх ознак, частин – спільних і відмінних з іншими, ознайомлення з новим предметом. Дитина по-різному обстежує предмет – відповідно до задачі. У цьому виявляється зростання цілеспрямованості й керованості таких дій. Так, при ознайомленні з новими предметами виникає тривала, складна орієнтувально-дослідницька діяльність. Діти беруть предмет в руки, уважно розглядають його, обмацують, куштують на смак, згинають, розтягують, стукають ним, підносять до вуха тощо.

Дотикові обстежувальні дії виступають допоміжними. Їх значення зростає, якщо зір не забезпечує виявлення властивостей предмету (у темряві, для обстеження сторін, недосяжних для зору тощо) [39].

Найбільш успішно сенсорні здібності розвиваються в продуктивній діяльності, зокрема в конструюванні. Тут сенсорні процеси здійснюються не ізольовано від діяльності, а в ній самій. Така діяльність розкриває великі можливості для сенсорного виховання в широкому його розумінні. Конструюючи, дитина не лише вчиться розрізняти зовнішні якості предмета, зразка (форму, величину), у неї розвиваються пізнавальні та практичні дії. У конструюванні дитина, окрім зорового сприйняття якостей предмета,

практично розбирає зразок на деталі, а потім збирає їх у модель (так здійснюється аналіз та синтез) [16].

Також одним із основних засобів, які впливають на всебічний розвиток дитини, являється розвивальне **предметне середовище**. **Розвивальне предметно-ігрове середовище** – це динамічний і мінливий простір, наповнений взаємодіючими іграшками, атрибутами, матеріалами, предметами-замінниками, об'єктами, що забезпечують діяльність, спрямовану на розвиток кожного вихованця, засноване на позитивному і продуктивному спілкуванні дітей і дорослих. Правильно організоване предметно-ігрове середовище дає можливість:

- здійснювати виховання й навчання, орієнтуючись на кожну конкретну особистість;
- об'єднувати дітей у групи за здібностями та можливостями;
- заохочувати дітей до різних видів діяльності з використанням різноманітних матеріалів, що сприяє швидшому пізнанню малятами навколишнього світу.

Для створення такого середовища вихователі мають знати функціональні можливості ігрового матеріалу, вміти формувати ігротeku групи, розподіляти її на осередки (центри, куточки).

Варто також подбати про відповідність іграшок вікові дітей, характеру їхньої діяльності, про правильне комплектування ігрових наборів.

Основні вимоги до обладнання ігрових осередків (куточків, центрів):

- усі іграшки, матеріали, атрибути, предмети – замінники об'єднуються за функціональними ознаками відповідно до різних видів предметно-ігрової діяльності дітей (сюжетно відображувальної, будівельної, рухливої тощо);
- більшість дидактичних матеріалів, іграшок та картинок мають бути поліфункціональними, тобто використовуватися по – різному, залежно від мети діяльності;
- усі іграшки, незалежно від їхньої класифікаційної приналежності, групуються так, щоб вони відповідали за розмірами одна одній, зростові

дітей і стаціонарному предметному оточенню, в якому малята зазвичай граються;

- середовище має містити як відомі дитині компоненти, так і нові, незнайомі, які забезпечують її пізнавальний розвиток;

- поповнюючи обладнання в куточку, вихователь має дотримуватися принципу ускладнення, тобто вносити в групу іграшки та ігри згідно з вимогами програми та тими знаннями, яких діти набувають на заняттях та в повсякденному житті;

- кожен нову іграшку слід обов'язково обіграти, зробити дітям сюрприз.

Рівень інформативності середовища досягається урізноманітненням тематики (від приготування їжі для ляльки до її лікування тощо). Предметно – ігрове середовище має бути динамічним та мобільним, щоб діти вчилися активно ним користуватися, а також щоб забезпечувати їм свободу дій. Усе обладнання має постійно поновлюватися, видозмінюватися і легко переноситися з одного центру на інший [15].

Визначимо основні принципи облаштування розвивального довір'я для дітей молодшого дошкільного віку в дошкільних закладах:

- принцип взаємодії; принцип активності, самостійності й творчості;
- принцип динамічності; принцип вільного центрування;
- принцип емоційного комфорту;
- принцип естетичності в доборі матеріалів та атрибутів;
- принцип зв'язку з реальним життям;
- принцип урахування вікових особливостей дітей [15].

Облаштування розвивального середовища для дітей молодшого дошкільного віку в дошкільному закладі має починатися з роздягальні. Щоб зробити її затишною і привабливою, шафи, в яких зберігаються речі малюків, можна пофарбувати в різні кольори, а зверху на них розмістити великі яскраві іграшки, які привертатимуть увагу малюків. На стінах роздягальні

радять повісити ілюстрації або картини із зображенням пір року чи панно на теми дитячих казок.

Групову кімнату рекомендуємо прикрасити квітами, поставити тут акваріум з рибками, клітку з пташками. Усі значущі для дітей фрагменти інтер'єру мають розміщуватися на рівні зросту малят, щоб вони могли їх краще роздивитися і їм було легше діставати все, що може знадобитися для виконання тих чи інших дій. Бажано, щоб над столом у груповій кімнаті висів каскад різноколірних фігурок – це приваблюватиме дітей і сприятиме зосередженню їхньої уваги.

Матеріали, які створюють предметне середовище, мають зберігатися на поличках або в шафах, до яких дитина матиме вільний доступ.

Розвивальне середовище для дітей дошкільного віку – це простір в якому дитина отримує елементарні уявлення про навколишній світ, засвоює навички самоорганізації самоконтролю, а також має можливість проявити власну активність і найбільш повно реалізувати себе.

Правильно і грамотно організоване предметно-ігрове середовище сприяє повноцінному інтелектуальному, моральному та естетичному розвитку особистості, її гуманізації [12].

Таким чином, сенсорний розпиток дитини, з одного боку, забезпечує отримання уявлень про довкілля, а з другого – закладає підмурівок загального розумового розвитку. Саме дошкільне дитинство найбільш сприятливий вік для розвитку і вдосконалення діяльності органів чуття, нагромадження уявлень про навколишній світ. Сенсорне виховання, спрямоване на забезпечення повноцінного сенсорного розвитку, є однією з основних сторін дошкільного виховання. Сенсорний розвиток має велике значення для майбутнього життя дитини і практикою дошкільного виховання завдання розробки й використання найбільш ефективних засобів і методів сенсорного виховання в дитячому садку. Головний напрям сенсорного виховання має полягати в опануванні дитиною сенсорною культурою.

Дитина на своєму шляху стикається з великою кількістю форм, фарб та інших властивостей предметів, зокрема іграшок і предметів домашнього ужитку. Вона знайомиться і з різними творами мистецтва – музикою, живописом, скульптурою. Малюк також контактує з навколишнім середовищем і усіма його сенсорними подразниками – багатоколірністю, запахами, шумами, тож навіть без цілеспрямованого виховання, так чи інакше, сприймає все це. Але якщо засвоєння відбувається стихійно, без розумного педагогічного керівництва дорослих, воно нерідко виявляється поверхневим, неповноцінним. Саме в період дошкільного дитинства відчуття і сприйняття піддаються розвитку і вдосконалення. І в цей час нам і приходить на допомогу сенсорне виховання – послідовне планомірне ознайомлення дитини із сенсорною культурою людства.

1.3 Характеристика дидактичних ігор природничого змісту як засобу формування сенсорної культури в дітей молодшого дошкільного віку

Одним із основних засобів для виховання сенсорної культури дитини дошкільного віку являються дидактичні ігри.

Провідною діяльністю дітей дошкільного віку є ігрова діяльність. **Дидактична гра** представляє собою багатослівне, складне, педагогічне явище: вона є і ігровим методом навчання дітей дошкільного віку, і формою навчання дітей, і самостійної ігровою діяльністю, і засобом всебічного виховання дитини [11].

Дидактичні ігри сприяють :

- розвитку пізнавальних і розумових здібностей: отримання нових знань, їх узагальненню та закріпленню, розширенню наявних у них уявлень про предмети та явища природи , рослинах, тваринах; розвитку пам'яті, уваги, спостережливості; розвитку вміння висловлювати свої судження, робити висновки;
- розвитку мовлення дітей: поповненню словника;

- соціально-моральному розвитку дитини молодшого дошкільного віку: у такій грі відбувається пізнання взаємин між дітьми, дорослими, об'єктами живої та неживої природи, в ній дитина проявляє чуйне ставлення до однолітків, вчиться бути справедливим, поступатися у разі потреби, вчиться співчувати і т. д.

Структуру дидактичної гри утворюють основні та додаткові компоненти. До основних відносяться: дидактична задача, ігрові дії, правила, результат і дидактичний матеріал. До додаткових компонентів відносяться: сюжет і роль.

У дошкільній педагогіці дидактичні ігри поділяють відповідно до різноманітних особливостей та характерних рис. У різних збірниках зазначено більше 500 дидактичних ігор, але чітка класифікація ігор за видами відсутня. Серед основних характеристик, які виступають основою поділу дидактичних ігор є розрізнення ігор за характером матеріалу, за навчальним змістом, ігровими правилами, організацією і стосунками дітей, роллю вихователя тощо [17].

Поширеною є класифікація дидактичних ігор за характером матеріалу, згідно з якою виокремлюють: ігри з предметами (дидактичні іграшки, реальні предмети, а з їх зображеннями); словесні ігри (оперувати уявленнями, мислити про речі, з якими на той час вони діють, використовувати набуті знання у нових ситуаціях і зв'язках) [17].

Також важливою є класифікація за змістом навчання та виховання ігри можна поділити на: ігри для сенсорного виховання; словесні ігри; ігри для ознайомлення з природою; ігри з формування математичних уявлень та інші.

В основі дидактичних ігор, з виховання сенсорної культури, (як і в інших дидактичних ігор) лежать вікові, моральні мотиви, з одного боку, а з іншого – принцип добровільності, який забезпечує право на самостійний вибір, самовираження [17].

З поміж функцій сенсорних дидактичних ігор та вправ науковці вирізняють наступні:

- навчальна, що спрямована на організацію та подальше вдосконалення досвіду дітей, а також формування в них узагальнених уявлень та засобів дій;

- розширення практики використання еталонів;
- орієнтування, що спрямована на використання раніше набутих дитиною знань.

Використання дидактичних ігор у ході заняття може бути різноманітним;

- використання як частини заняття;
- самостійна форма організованого навчання дітей;
- використання у повсякденному житті [29].

Проведення дидактичних ігор включає:

1. Ознайомлення дітей зі змістом гри, використання в ній дидактичного матеріалу (показ предметів, картинок, коротка бесіда, в ході якої уточнюються знання та уявлення дітей).

2. Пояснення ходу і правил гри, при цьому чітко виконання цих правил.

3. Показ ігрових дій.

4. Визначення ролі дорослого в грі, його участь в якості граючого, вболівальника чи арбітра (педагог спрямовує дії граючих радою, питанням, нагадуванням).

5. Підведення підсумків гри (ефективність, виділення індивідуальних особливостей).

Дидактичні ігри доцільно використовувати на різних етапах заняття:

- під час засвоєння нових знань,
- вироблення навичок,
- формуванні вмінь,
- перевірки результатів навчання [11].

У дидактичних іграх застосовуються різні прийоми навчання: наочні, словесні, практичні. Дидактичні ігри короточасні (тривалістю 10-20 хвилин), тому важливо, щоб протягом цього часу не знижувалася сенсорна

активність граючих, не знижався пізнавальний інтерес до поставленого завдання. Найважливіша вимога до планування дидактичних ігор полягає у тому, що обираючи гру педагог має враховувати і потребу утримання дитячої уваги, і ступінь її складності та новизни і регулярно проводити контроль за станом сенсорного розвитку дітей [29].

За допомогою дидактичних ігор діти молодшої групи опановують основні вміння та навички з різних видів продуктивної діяльності, таких, як гра, навчання, малювання, ліплення, конструювання. Дидактичні ігри, що проводяться поза заняттями систематично навчають і закріплюють знання в ігровій формі. Дидактичні ігри розвивають у дитини сприйняття, чуттєвість і тактильні відчуття. Застосовуючи дидактичні ігри і вправи по певній системі, і в тісному зв'язку з загальним ходом сенсорного навчання і виховання дітей молодшого дошкільного віку, педагог досягає значних успіхів у засвоєнні дітьми суспільно-установлених сенсорних еталонів: геометричних фігур, кольорів сонячного спектра, мірами величини, а також в ознайомленні з узагальненими уявленнями про оточуюче середовище і орієнтуванні у просторі [6].

Дидактичні ігри природничого змісту – це ігри, в яких використовуються об'єкти природи (овочі, фрукти, квіти, камінці, насіння, сухі плоди), а також малюнки з зображеннями на них рослин і тварин, різні образні іграшки. Ігри проводять під час занять та прогулянок, у спеціально відведений для них час. Дидактичні ігри, які проводяться під час занять, допомагають дітям засвоїти якості предметів і уточнити уявлення про навколишній світ [6].

Дидактичні ігри природничого змісту також дуже важливі для сенсорного розвитку дітей і уміння розрізняти форму, величину, напрямки. Розглядаючи кімнатні рослини, вихователь зазначає, що у пеларгонії зональної листя кругле, по краях вирізане маленькими півкругами, у клівії листя довге, вузьке, на кінці загострене. Збираючи з малюками восени листочки, вихователь пропонує знайти великі і маленькі. Виділення ха-

рактерних ознак в умовах варіювання типової форми, сприяє розвиткові обстежувальних дій, кращому засвоєнню суспільно вироблених еталонів. У молодших групах гра звичайно продовжується протягом усього заняття, під час яких дитина повинна навчитися розрізняти предмети за їх зовнішнім виглядом [6]. Наприклад:

«Посади метелика на квітку»

Мета: формувати у дітей вміння встановлювати відповідність предметів за величиною, розрізняти предмети за кольором.

Вихователь розкладає квіточки червоного, жовтого, синього кольору і різної величини на столі або на підлозі і звертає увагу на метеликів також відповідних кольорів і розміру. Метелики весь день літали і втомилися, давайте їх розсадимо по квіточкам. Діти повинні посадити метелика на квіточку відповідного кольору і величини [18].

«Засели рибку в акваріум»

Мета: формувати у дітей вміння встановлювати відповідність предметів за величиною; розрізняти поняття «великий» - «малий», «один» - «багато».

Вихователь звертає увагу дітей на два акваріума, різного розміру, і рибок теж різного розміру. Треба розмістити рибок в акваріум відповідно за розміром (великі рибки - у більший акваріум, маленькі - у менший), потім вихователь кладе одну рибку в один акваріум, в інший кладе три або більше рибок і пропонує діткам відповісти на питання «Де одна рибка?» а «Де багато?» [18].

«Підбери пір'їнку до пташки»

Мета: формувати у дітей вміння групувати предмети за кольором.

Пташки літали і погубили пір'ячко, дітки давайте повернемо їм їхні пір'їнки. Вихователь викладає на столі пташок синього, червоного, зеленого і

жовтого кольорів і пір'їнки тих самих кольорів. Діти повинні до кожної пташки підібрати пір'їнку відповідного кольору [25].

«Залатай ямку на доріжці»

Мета: дітей вправляти в умінні розрізняти предмети за формою і групувати за кольором.

Вихователь розкладає смужки з картону, різного кольору і вирізаними, в них, отворами, різної форми, а також латочки відповідної форми і кольору. Зайчик стрибав по лісовій доріжці і побачив ямку і не може її перестрибнути, допоможемо йому, залатаємо ямку. Малюки повинні дібрати до отвору на смужці латочки відповідного кольору і форми [4].

«Прикрась ялинку до свята»

Мета: вправляти дітей в умінні добирати предмети за формою.

Вихователь розкладає на столі площинні фігури, у вигляді ялинки, з отворами різної форми і іграшки відповідної форми. Діти незабаром новий рік і нам треба прикрасити ялинку. Малюки повинні до отворів на ялинці добрати іграшки відповідної форми. [18].

Саме в ранньому і молодшому дошкільному віці у дітей починають формуватися сенсорні здібності і перші уявлення про сенсорні еталони. Період перших трьох років - період найбільш інтенсивного фізичного і психічного розвитку дітей. У цьому віці, при відповідних умовах, у дитини розвиваються різні здібності: мовлення, вдосконалюються рухи. Дитина набуває сенсорного досвіду за допомогою дотику, м'язового почуття, слуху, зору. Її навчають розрізняти величину, форму і колір предмета через дидактичні ігри. Розглядаючи об'єкт, дитина, як правило, виділяє один, за найбільш яскравою ознакою, і, орієнтуючись на нього, відтворює зображення предмета в образотворчій діяльності – через колір, конструюванні і ліпленні – через форму. Ці навички лежать в основі найважливіших сенсорних здібностей, що забезпечують успіхи музикантів,

художників, архітекторів, конструкторів і дозволяють з особливою глибиною, ясністю і чіткістю передавати найтонші нюанси форми, кольору, розміру й інших зовнішніх властивостей предметів і явищ. Саме цей вік найбільш сприятливий для вдосконалення діяльності органів чуття, накопичення уявлень про навколишній світ. У результаті постійного інтересу до зовнішніх властивостей предметів і явищ виникає увага до освітньої діяльності педагога. Цілеспрямована робота педагога, спрямована на формування основ сенсорної культури в дітей молодшого дошкільного віку, засобом дидактичних ігор природничого змісту, відіграє важливу роль в сенсорному вихованні і ознайомленні із сенсорними еталонами а також має продовження у практичному житті дитини, в процесі ігор, праці, під час якого відбувається цілісне сприйняття дитиною різних явищ і предметів навколишнього світу.

Висновки до першого розділу

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми формування сенсорної культури дітей дошкільного віку дає підстави для таких висновків.

1. На сучасному етапі становлення нашої держави перед нами постали нові вимоги і стандарти до розумових і творчих здібностей, пізнавальної активності дитині, де основним компонентом є сенсорний розвиток.

2. Формуванню сенсорної культури в дітей присвячені дослідження багатьох учених, серед яких роботи найвідоміших зарубіжних учених у галузі дошкільної педагогіки – Я. Коменського, Ф. Песталоцці, О. Декролі, М. Монтесорі, Ф. Фребеля, Л. Венгера, Н. Венгер, Е. Пілюгіної а також представників вітчизняної дошкільної педагогіки і психології – А. Богуш, Н. Гавриш, В. Зінченка, Т. Поніманської, М. Кривоніс, О. Дроботій, О. Рудік, Л. Олійник, Л. Швайки, Г. В. Беленької, Г. Костюк, О. Кононко та інших.

3. Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу ми дійшли висновку, що найбільшої ефективності в реалізації завдань сенсорного виховання можна досягнути в ранньому і дошкільному дитинстві, а формування знань про сенсорні еталони зокрема, розпочинається в молодшому дошкільному віці за умови тісної взаємодії дитини з навколишнім середовищем і під професійним впливом педагога, який використовує широкий спектр засобів і методів, зокрема дидактичних ігор.

4. Знайомство дітей з основними сенсорними еталонами, особливо з молодшого дошкільного віку, сприяє засвоєнню знань про навколишній світ, його ознаки і властивості. В процесі їх засвоєння розширюється кругозір дитини, розвиваються її розумові здібності і уява, здатність до аналізу і логічного мислення поліпшується орієнтація дітей в навколишньому середовищі.

5. Для формування у дітей основ сенсорної культури та закріплення уявлень і знань про колір, форму та величину використовується великий спектр дидактичних засобів, зокрема: дидактичні ігри природничого змісту.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ СЕНСОРНОЇ КУЛЬТУРИ У ДІТЕЙ 3-ГО РОКУ ЖИТТЯ В ПРОЦЕСІ ДИДАКТИЧНИХ

2.1. Виявлення рівнів сформованості основ сенсорної культури в дітей 3-го року життя

Для дослідження процесу формування основ сенсорної культури в ЗДО «Орлятко» м. Охтирка був організований і проведений експеримент, яким було охоплено 40 дітей третього року життя (Додаток А).

Завданням дослідження на даному етапі було визначити й охарактеризувати показники та рівні сформованості основ сенсорної культури в дітей контрольної та експериментальної груп.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури, освітніх програм для дітей дошкільного віку нами були розроблені показники емоційно-мотиваційного, гностичного і діяльнісного критеріїв сформованості основ сенсорної культури в дітей молодшого дошкільного віку.

До показників емоційно-мотиваційного критерію ми віднесли:

- інтерес до предметів довкілля;
- позитивні емоції під час дій з предметами і пізнання їх сенсорних властивостей;
- бажання пізнавати сенсорні ознаки предметів довкілля.

Показниками гностичного критерію ми визначили:

- уявлення дітей про колір предметів;
- уявлення про форму предметів;
- уявлення про величину предметів.

Показниками діяльнісного критерію виокремили такі:

- уміння дітей розрізняти предмети за кольором;
- уміння дітей розрізняти предмети за формою;

- уміння дітей розрізняти предмети за величиною.

У сукупності показники визначають високий, середній і низький рівні сформованості основ сенсорної культури в дітей 3-го року життя.

Високий рівень: дитина проявляє інтерес до запропонованих предметів; з цікавістю їх обстежує і при цьому яскраво переживає позитивні емоції; виявляє бажання до пізнання сенсорних ознак предметів довкілля; має уявлення про форму, колір, величину предметів, зокрема розрізняє три геометричні фігури (круг, квадрат, трикутник), чотири основні кольори (червоний, жовтий, зелений, синій), величину (велике-маленьке); диференціює геометричні фігури, колір, величину предметів за зразком вихователя; вміє групувати предмети за певною сенсорною ознакою.

Середній рівень: дитина проявляє інтерес до запропонованих предметів, з цікавістю їх обстежує, проте емоції виражає помірно; виявляє бажання до пізнання сенсорних ознак предметів за прикладом вихователя; має уявлення про дві форми, чотири кольори, два параметри величини (велике-маленьке); під час диференціації предметів за формою, кольором, величиною потребує незначної допомоги дорослого; уміє групувати предмети за певною сенсорною ознакою за зразком вихователя.

Низький рівень: дитина проявляє слабкий інтерес до запропонованих предметів і майже не виражає емоцій; виявляє бажання до пізнання сенсорних ознак предметів довкілля тільки за прикладом вихователя; має уявлення про одну форму, кілька кольорів (1-2), не орієнтується в параметрах величини (велике-маленьке); під час диференціації предметів за формою, кольором, величиною потребує значної допомоги дорослого; групує предмети за певною сенсорною ознакою тільки разом з вихователем.

Для виявлення вміння дітей розрізняти колір, форму та величину були проведені дібрані дидактичні ігри, під час яких діти повинні були засвідчити знання однієї або двох, або трьох ознак одночасно і, враховуючи їх, виконати завдання (погрупувати предмети, співвіднести їх відповідно до сенсорних ознак). Спочатку дітям пропонували ігри, в яких вони мали засвідчити

володіння знаннями про одну властивість предметів, потім поєднання двох властивостей і, нарешті, найскладніше завдання стосувалося виокремлення в предметах трьох сенсорних ознак. Для діагностики рівнів сформованості основ сенсорної культури дітям було запропоновано пограти в такі дидактичні ігри:

«Постав букет квітів у вазу»

Мета: виявити знання дітей про кольори і вміння групувати предмети за ними.

Матеріал: Чотири вази жовтого, червоного, зеленого і синього кольорів, зроблених з пластикових пляшок, паперові квіти тих же кольорів.

Хід гри:

Вихователь пропонує дітям зібрати букети з квітів синього, червоного і жовтого кольору, які лежать на столі або килимі і поставити їх у вази відповідних кольорів [13].

У процесі гри на виявлення знань дітей про кольори предметів, більшість дітей виявила середній рівень зазначених знань і вмінь групувати предмети за кольором: діти з цікавістю включилися в гру, жваво збирали квіти, і ставили їх у вази відповідного кольору. Незначній кількості діток, двом з контрольної групи і двом – з експериментальної, знадобилась допомога вихователя. Наприклад, З. Шевченко, А. Кладько – проявляли незначний інтерес до гри і дій із предметами, Д. Шабанову, Д. Шабановій – знадобилась допомога вихователя, решта дітей контрольної групи впорались із завданням з незначною допомогою вихователя. В експериментальній групі з завданням впоралися всі діти, лише Р. Івашенко, М. Гавриченко та К. Коновалова потребували допомоги вихователя.

«Фігури загубились»

Мета: виявити вміння дітей групувати предмети за кольором і формою.

Матеріал: фігури (круг, квадрат, трикутник) більшого і меншого розміру та синього, червоного, жовтого і зеленого кольору

Хід гри:

Вихователь по черзі показує великі фігури, запитує, як вони називаються, якого вони кольору. Потім показує маленькі фігури і проводить таку саму бесіду про них. Після цього розповідає, що великі фігури – це матусі, маленькі – їхні діточки. Та діточки загубились і ніяк не можуть знайти своїх мам. Дітки, давайте допоможемо кожному малюкові знайти його матусю. Діти повинні маленькі фігури накласти на великі фігури [18].

Більшість дітей контрольної та експериментальної груп впорались з поставленим завданням на середньому рівні (45% правильно диференціювали колір і 35% - форму), тільки А. Шапошник і С. Швед із контрольної групи, правильно добрали фігури за формою і кольором. В експериментальній групі, з незначною підказкою вихователя, правильно підбрали фігури за формою і кольором В. Басова і Н. Готвянська. Решта дітей, зокрема 40% групували правильно за кольором, з незначною допомогою вихователя, і 35% – за формою.

Дидактична вправа «Збери клубочки в кошик»

Мета: виявляти вміння малят добирати предмети за величиною і кольором.

Матеріал: клубочки (або м'ячики) жовтого і червоного, різного розміру і два кошики відповідного кольору і розміру [18].

Хід гри:

Вихователь звертає увагу на два кошики. Запитує якого вони кольору, який більший, який менший. Потім показує клубочки і так само розпитує діток. Вихователь розсипає клубочки на килим і говорить: «Бабуся розсипала клубочки, дітки, давайте допоможемо їй їх позбирати. Тільки жовті клубочки кладемо в жовтий кошик, а червоні - в червоний, великі в великий кошик, а маленькі – в маленький». Дітям дуже сподобалася гра, вони з

захватом збирали клубочки, хоча іноді й губилися у виборі кошиків, але Н. Єрмак (контрольна група) навіть старався допомагати дітям правильно розкласти клубочки по кошиках. Загалом діти обох груп впоралися із завданням. Так, за кольором правильно групували предмети 50% дітей контрольної групи і 45% – експериментальної, а за величиною – 45% контрольної групи і 30% - експериментальної.

« Підбери ключик до будиночка»

Мета: виявити вміння дітей групувати предмети за кольором і формою.

Матеріал: іграшки або малюнки тваринок (білочки, зайчика і лисички), площинні зображення будиночків з дверима різної форми (квадратної, круглої, трикутної) і різного кольору (синього, жовтого, зеленого і червоного), ключі відповідної форми і кольору.

Хід гри:

Друзі Білочка, Зайчик і Лисичка гуляли по лісу і переплутали ключики від своїх будиночків, дітки, допоможемо друзям підібрати ключики до дверей. Вихователь викладає на столі будиночки з дверима різного кольору (синього, жовтого, зеленого і червоного) і форми (круглої, квадратної, трикутної), поруч кладе ключики відповідної форми і кольору. Вихователь звертає увагу малюків на форму і колір дверей в будиночках звірят і ключики – на їх форму і колір. Потім просить дітей дібрати до кожних дверей ключ, такої форми і кольору, як двері в будиночках [45].

Більшість (65%) дітей експериментальної групи не могли правильно дібрати ключик до отвору, відповідної форми. В контрольній групі Є. Заболотная, К. Павлова достатньо швидко підібрали ключики відповідної форми і кольору до дверей будиночків, з незначною допомогою вихователя. 45% дітей контрольної групи знадобилась допомога вихователя. З диференціюванням за кольором ситуація склалася трохи краще 50% дітей контрольної групи за кольором правильно підібрали ключики і 35% – експериментальної.

«Посади ведмедика на стільчик»

Мета: виявити знання дітей про величину і вміння групувати предмети за нею.

Матеріал: іграшкові ведмедики і стільчики різної величини.

Хід гри:

Вихователь звертає увагу дітей на двох ведмедиків і пропонує сказати який ведмедик більший, а який менший. Ведмедики гуляли по лісу і дуже втомились, давайте запропонуємо їм стільчики. Де більший стільчик, а де – менший? На який стільчик посадимо великого ведмедика і на який – маленького? [44].

З визначенням де більший ведмедик, а де – менший, де більший стільчик, а де – менший діти впорались непогано, а от з тим, якого ведмедика на який стільчик посадити виникли труднощі. Зокрема М. Глушенко і О. Рубан (експериментальна група) плуталися, якого ведмедика на який стільчик посадити. В контрольній групі допомога вихователя знадобилась Н. Кваші і Д. Ткаченко. Загалом 12-ти діткам із контрольної групи знадобилась незначна допомога вихователя і 10-ти – в експериментальній.

«Вище - нижче»

Мета: виявити знання дітей про величину предметів (високий-низький), та поняття «товщий» – «тонший» і вміння визначати ці ознаки, знаходячи на малюнку зображення вищих чи нижчих, тонших чи товщих предметів.

Матеріал: площинні зображення пар дерев («високе» – «низьке», «товсте» – «тонке») та ведмедиків – «високий – низький».

Хід гри:

Вихователь звертає увагу на яскравий малюнок і питає, хто завітав до малюків у гості. Діти називають хто і що зображено на малюнках. Вихователь питає, чи однакові ведмедик та дерева за висотою, за товщиною. Просить назвати високе дерево, товсте дерево, маленьке ведмежа і т. д.

Заохочує малюків скласти речення: «Це ведмежа вище від цього», «Це дерево нижче від цього», «Це дерево тонше від цього» і т. д [18].

З іграми на закріплення знань про поняття «вище–нижче» діти впоралися дещо краще. В контрольній групі діти губилися в поняттях «вище», «нижче», «товще», «тонше» тільки М. Клімакіна, І. Сторчак правильно вказали яке дерево вище, тонше, а яке нижче, товще і ведмедик – вищий, а який – нижчий. Решта дітей впорались з завданням на середньому рівні (70%). Т. Скляр і М. Хоменко не змогли правильно визначити де вище дерево, а де нижче. В експериментальній групі І. Сумароков, Т. Пересічанський і Т. Марченко не впоралися з завданням. Решті (75%) знадобилась незначна допомога вихователя.

«Залатай килимок»

Мета: виявити вміння дітей групувати фігури за кольором та формою.

Матеріал: вирізані з картону квадрати, синього, червоного, жовтого та зеленого кольору, з отворами різної форми та фігури, такої ж форми, що й отвори [18].

Хід гри:

Мишка прогризла дірочки в килимку, давайте його залатаємо. Діти підбирають до килимка латочки такого ж кольору і форми, що і дірочки на килимку. Більшості дітей знадобилась допомога вихователя. Наприклад: К. Берлим і Є. Вовк з контрольної групи не змогли правильно підібрати латочки за кольором, правильно підбрала латочки за кольором М. Шкробот, але не змогла добрати – за формою. Якщо групувати предмети за кольором вийшло у 50% дітей, то з формою ситуація виявилася дещо складніша 40% впоралися з поставленою задачею з незначними підказками. Така ж ситуація склалась і в експериментальній групі, тільки С. Дись і Н. Жолоб впоралися з завданням, з незначною підказкою. 45% дітей виявили середній рівень вмінь диференціювати предмети за кольором і з групуванням за формою успішно впоралися 40% дітей.

Робота, проведена на констатувальному етапі дослідження серед 40 дітей раннього віку, дозволила з'ясувати, що високий рівень за емоційно-мотиваційним критерієм мають 25% дітей контрольної і 20% – експериментальної групи. Середній рівень за емоційно-мотиваційним критерієм ми виявили у 50% контрольної і 45% – експериментальної і низький рівень сформованості основ сенсорної культури за означеним критерієм було виявлено у 25% дітей з контрольної групи і у 35% – експериментальної. Уявлення про кольори, форму і величину мають не всі діти. Так 30% контрольної і 35% дітей експериментальної мають низький рівень за гностичним критерієм. 50% контрольної групи і 45% – мають середній рівень за речезначеним критерієм і по 20% вихованців з високим рівнем сформованості основ сенсорної культури було виявлено в обох групах. Уміння розрізняти предмети за формою, диференціювати за кольором та величиною продемонструвало незначна кількість дітей. А саме низький рівень умінь було виявлено у 40% вихованців з контрольної групи і 50% – експериментальної; середній рівень продемонстрували 45% і 35% контрольної і експериментальної груп відповідно і всього 15% дітей з контрольної і експериментальної груп проявили високий рівень за діяльнісним критерієм. Ці результати відображено в таблицях 2.1, 2.2 і 2.3.

Таблиця 2.1.

Рівні сформованості основ сенсорної культури в дітей контрольної групи

Критерії і показники прояву основ сенсорної культури дітей раннього віку	Кількість дітей у %, рівні		
	н	с	в
Емоційно-мотиваційний критерій (інтерес до предметів довкілля; позитивні емоції під час дій з предметами і пізнання їх сенсорних властивостей; бажання пізнавати сенсорні ознаки предметів довкілля)	5 (25%)	10(50%)	5 (25%)
Гностичний критерій (уявлення про колір, форму величину)	6 (30%)	10 (50%)	4 (20%)

Діяльнісний критерій (вміння розрізняти предмети за кольором, формою, величиною)	8 (40%)	9 (45%)	3 (15%)
--	---------	---------	---------

Таблиця 2.2.

Рівні сформованості основ сенсорної культури в дітей експериментальної групи

Критерії і показники прояву основ сенсорної культури дітей раннього віку	Кількість дітей у %, рівні		
	н	с	в
Емоційно-мотиваційний критерій (інтерес до предметів довкілля; позитивні емоції під час дій з предметами і пізнання їх сенсорних властивостей; бажання пізнавати сенсорні ознаки предметів довкілля)	7 (35%)	9 (45%)	4 (20%)
Гностичний критерій (уявлення про колір, форму величину)	7 (35%)	9 (45%)	4 (20%)
Діяльнісний критерій (вміння розрізняти предмети за кольором, формою, величиною)	10 (50%)	7 (35%)	3 (15%)

Таблиця 2.3

Рівні сформованості основ сенсорної культури в дітей контрольної і експериментальної груп

Критерії і показники прояву основ сенсорної культури дітей раннього віку	Контрольна група			Експериментальна група		
	н	с	в	н	с	в
Емоційно-мотиваційний критерій (інтерес до предметів довкілля; позитивні емоції під час дій з предметами)	5 (25%)	10(50%)	5 (25%)	7 (35%)	9 (45%)	4 (20%)

і пізнання їх сенсорних властивостей; бажання пізнавати сенсорні ознаки предметів довкілля)						
Гностичний критерій (уявлення про колір, форму величину)	6 (30%)	10 (50%)	4 (20%)	7 (35%)	9 (45%)	4 (20%)
Діяльнісний критерій (вміння розрізняти предмети за кольором, формою, величиною)	8 (40%)	9 (45%)	3 (15%)	10 (50%)	7 (35%)	3 (15%)

Під час констатувального етапу дослідження було виявлено, що серед 40 дітей раннього віку, більшість вихованців не мають достатніх уявлень про колір, форму та величину предметів і не вміють диференціювати предмети навколишнього середовища за кольором, формою і величиною. Кількісні результати обстеження дітей відображено на рисунках 2.1, 2.2 і 2.3.

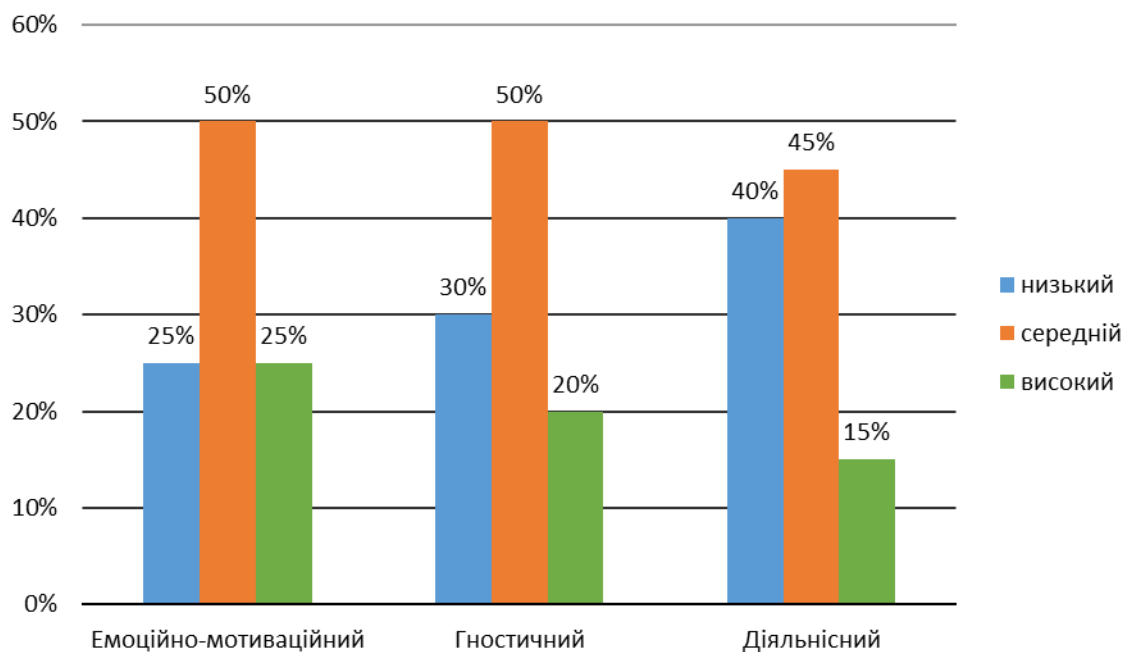

Рис. 2.1. Рівні сформованості основ сенсорної культури в дітей контрольної групи на констатувальному етапі експерименту

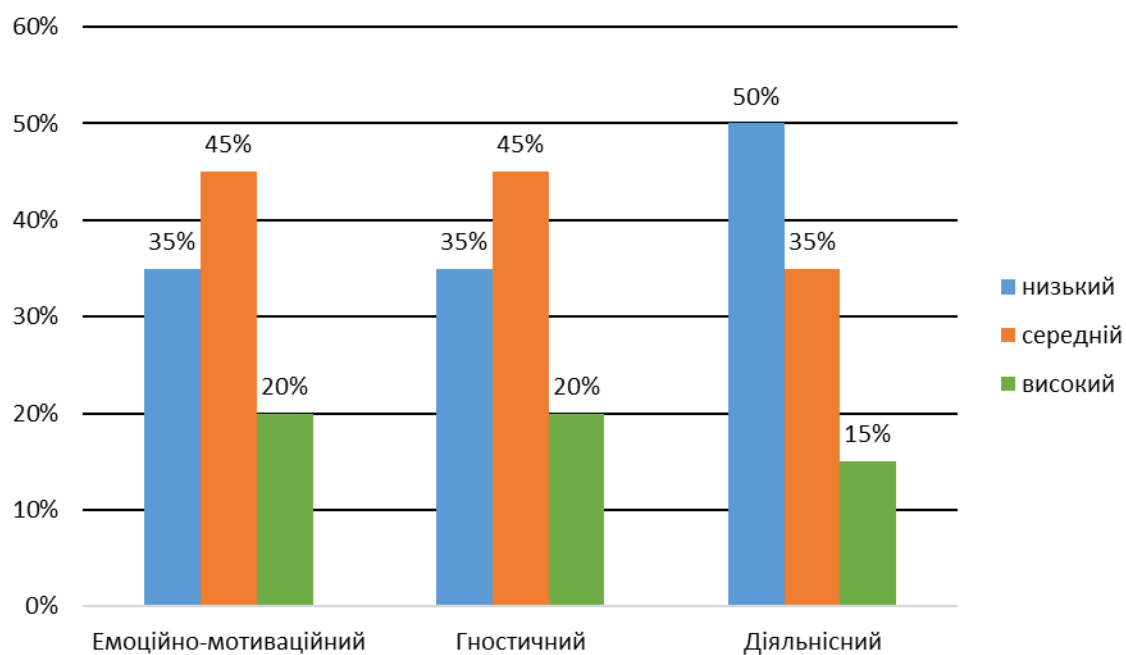

Рис. 2.2. Рівні сформованості основ сенсорної культури в дітей експериментальної групи на констатувальному етапі експерименту

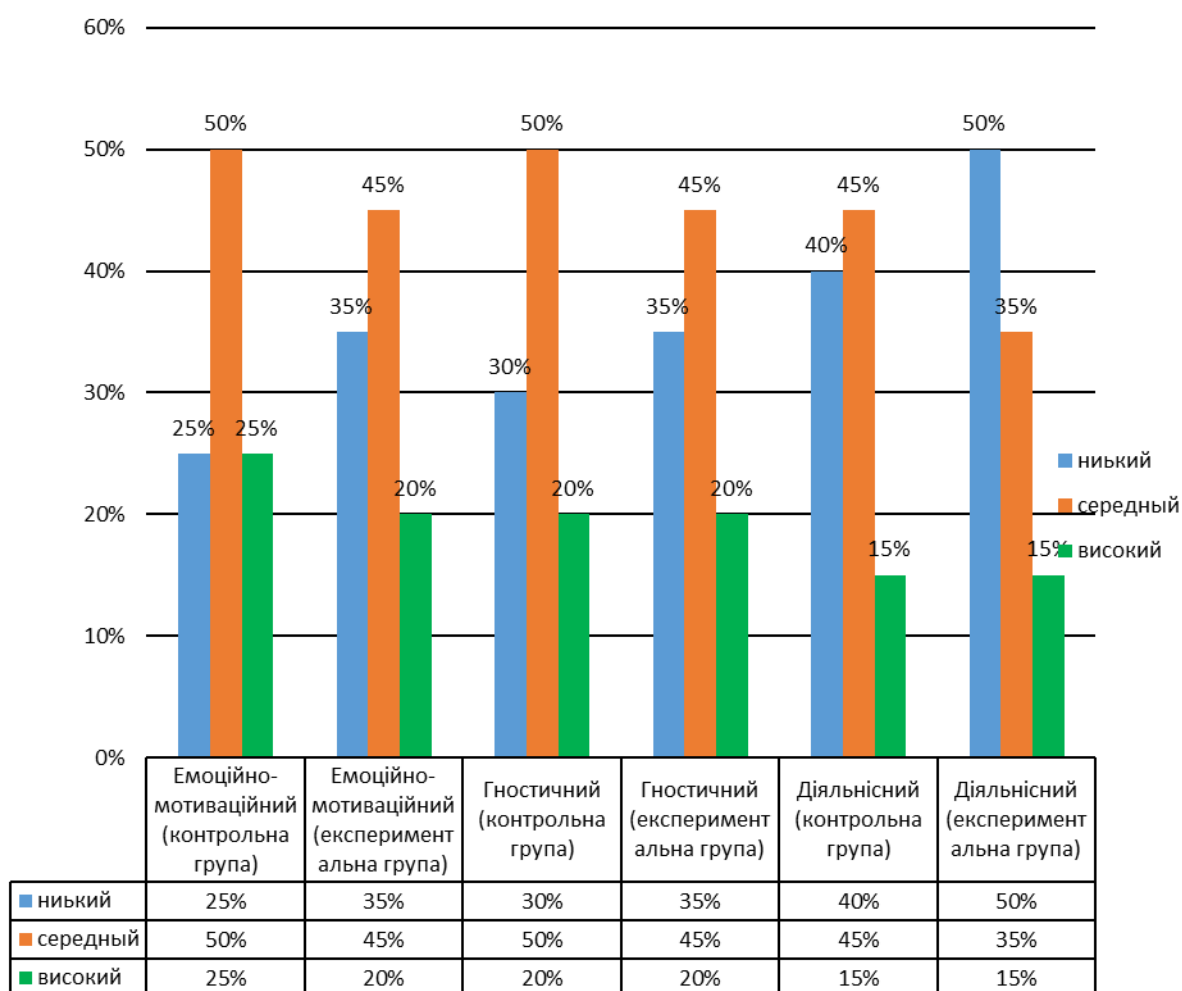

Рис. 2.3. Рівні сформованості основ сенсорної культури в дітей КГ та ЕГ на констатувальному етапі експерименту

У даному випадку мусимо констатувати, що діти обох груп, контрольної та експериментальної, проявили середній рівень сформованості основ сенсорної культури. Лише декілька дітей легко і просто виконують завдання, навіть без допомоги вихователя.

Отже, проаналізувавши результати констатувального етапу дослідження можемо стверджувати, що за емоційно-мотиваційним критерієм високий рівень сформованості основ сенсорної культури показали 25% дітей контрольної групи і 20% – експериментальної, середній результат засвідчили 50% вихованців контрольної групи і 45% – експериментальної, і низький рівень виявили у 25% дітей контрольної групи та 35% – експериментальної. Високий рівень сформованості основ сенсорної культури за гностичним критерієм мають 20% вихованців з контрольної групи і 20% малюків експериментальної групи, середній рівень – 50% дітей контрольної групи і 45% – експериментальної групи і низький рівень було виявлено у 30% дітей контрольної групи і 35% – експериментальної. Сформованість основ сенсорної культури за діяльнісним критерієм на високому рівні продемонстрували лише 15% вихованців контрольної і експериментальної груп, середній рівень – 45% малюків з контрольної групи і 35% вихованців експериментальної групи, низький рівень було виявлено у 40% дітей контрольної групи і 50% малюків експериментальної групи.

Таким чином слід зауважити, що такі результати констатувального етапу експерименту свідчать про недостатній рівень сформованості основ сенсорної культури в дітей раннього віку за виокремленими нами критеріями та необхідність розроблення ефективних засобів формування в комплексі всіх компонентів досліджуваної якості.

2.2. Система роботи з формування основ сенсорної культури в дітей 3-го року життя засобом дидактичних ігор природничого змісту

З метою підвищення рівня сформованості сенсорної культури в дітей експериментальної групи «Колобочки» Охтирського ЗДО «Орлятко» (Додаток А) був проведений формувальний етап експерименту, який тривав два місяці – з вересня по жовтень 2022 року.

Робота була проведена відповідно до розробленого нами перспективного плану. До нього увійшли дидактичні ігри природничого змісту, спрямовані на формування основних компонентів сенсорної культури дітей молодшого дошкільного віку (див. таблицю 2.4.).

Таблиця 2.4.

Перспективний план проведення дидактичних ігор природничого змісту

№п/п	Дата і час проведення гри	Назва гри	Мета	Матеріали
1.	12.09.2022, перша половина дня	«Збирання врожаю»	закріплювати знання дітей про овочі та фрукти, їхню форму та колір.	маски- наголівники із зображенням овочів і фруктів; дві мотузки.
2.	13.09.2022, друга половина дня	«Чарівний мішечок»	закріплювати вміння дітей називати овочі та їх колір; розвивати зорову пам'ять, увагу.	«чарівний мішечок», фрукти.
3.	15.09. 2022 перша	«Збери овочі в кошик»	вправляти дітей у вмінні	два кошики (більший і

	половина дня		групувати овочі за величиною.	менший), овочі різного розміру.
4.	19.09.2022 перша половина дня	«Допоможи бабусі зібрати овочі в кошик»	продовжувати вчити дітей групувати предмети за кольором, розвивати увагу, вправляти в орієнтуванні в просторі та заохочувати допомагати один одному.	муляжі овочів, чотири кошики жовтого, зеленого, синього і червоного кольору.
5.	20.09.2022 друга половина дня	«Відгадай що в руці»	продовжувати вчити дітей розрізняти та називати овочі, фрукти за кольором, формою; виховувати інтерес до природи	муляжі овочів та фруктів.
6.	22.09.2022 перша половина дня	« Упізнай за описом»	удосконалювати знання дітей про овочі і фрукти, вчити знаходити предмети за	муляжі овочів та фруктів.

			описом (форма, колір).	
7.	26.09.2022 перша половина дня	«Збери яблучка»	вправляти дітей у вмінні знаходити предмети за величиною («більший - менший»), розвивати увагу, спритність і орієнтацію у просторі.	два кошики (більший і менший), муляжі яблук більшого і меншого розміру.
8.	27.09.2022 друга половина дня	«Добери половинку»	удосконалювати знання дітей про фрукти і овочі та їх форму.	картки-пазли із зображенням фруктів і овочів та геометричних фігур (круг, трикутник, овал).
9.	29.09.2022 перша половина дня	«Хто сховався у пісочку?»	активізувати цікавість, закріпити уявлення про форму, сприяти розвитку дрібної моторики.	іграшкові ємності із сухим піском (відерця, каструльки тощо) для кожної дитини, невеликі, яскраві фігури квадратної, круглої і трикутної форми (фігури повинні

				бути такого розміру, щоб дитина не змогла їх проковтнути і захвати до вуха і носа).
10.	03.10.2022 перша половина дня	«Знайди такий самий листочок»	вправляти дітей в диференціюванні предметів за кольором.	три кошики зеленого, жовтого, червоного кольорів; листочки з картону відповідних кольорів.
11.	04.10.2022 друга половина дня	«Що схоже на Сонечко»	закріплювати знання дітей про сонце, його форму, колір розвивати зорову пам'ять.	сонечко, предметні картинки.
12.	06.10.2022 перша половина дня	«Яке дерево вище?»	удосконалювати знання дітей про дерева та інші рослини, закріпити уявлення про поняття «вище-нижче», «товще-тонше».	проводиться під прогулянки на майданчику з високими і низькими, з товстим і тонким стовбуром деревами, якщо прогулянка неможлива, то

				знадобляться площинні зображення дерев різної висоти і товщини.
13.	10.10.2022 перша половина дня	«Тактильний мішечок»	удосконалювати знання дітей про геометричні фігури. Закріпити знання про кольори та спонукати дітей знаходити фігури відповідно до вказівки вихователя. Розвивати дрібну моторику рук, концентрацію уваги.	кольорові мішечки (синього, зеленого, жовтого і червоного) з прозорою плівкою та вмістом рису і кольоровими фігурками (геометричні форми).
14.	11.10.2022 друга половина дня	«Допоможемо їжачкові»	вправляти дітей у вмінні визначати предмети за величиною, вчити орієнтуватися у просторі.	два кошики (більший і менший за розміром), об'ємні фігури грибочків теж більших і менших за розміром.

15.	13.10.2022 перша половина дня	«Що в коморі у білочки?»	активізувати цікавість до гри, формуванню уявлення про поняття «великий» - «маленький», сприяти розвитку тактильного відчуття дітей, знайомити малят з природними матеріалами.	іграшкова білочка, торбинка 3 непрозорої тканини, три блюдня 3 волоськими горіхами, ялиновими та сосновими шишками.
16.	17.10.2022 перша половина дня	«Залатай шарфик зайчику»	вчити дітей групувати фігури за кольором і підбирати за формою.	іграшковий зайчик, площинне зображення шарфиків (червоного, жовтого, синього і зеленого кольорів) з вирізаними отворами квадратної, круглої і трикутної форми, фігури-втулки відповідних кольорів і форми.
17.	18.10.2022	«Посади	вправляти дітей	площинні

	друга половина дня	зайчика на пеньочок»	у вмінні визначати предмети за величиною.	зображення зайчиків і пеньочків (більший-менший).
18.	20.10.2022 перша половина дня	«Розсели звірят по будиночках»	продовжувати закріплювати у дітей поняття «високий- низький».	площинні зображення будинків (вищого і нижчого), зображення ведмедика і зайчика.

У формуванні основ сенсорної культури в дітей молодшого дошкільного віку чільне місце належить грі. За допомогою гри дитина вивчає навколишній світ, засвоює основні навички обстеження предметів, які її оточують, пізнає їхні властивості і характеристики. Засобом для досягнення нашої мети в цій роботі ми використали дидактичні ігри природничого змісту.

З усього спектру наявного у нас матеріалу ми вибрали ігри з предметами і об'єктами природи, а також настільно-друковані. Під час вибору дидактичних ігор ми врахували бажання дітей до пізнання й обстеження об'єктів природи, рівень сформованості уявлень та вмінь орієнтуватися у формі, кольорі та величині предметів як основних їх сенсорних ознаках. У процесі апробації системи роботи з формування основ сенсорної культури ми використали 18 дидактичних ігор, спрямованих на вправляння дітей у вмінні виокремлювати певну сенсорну ознаку предмета – колір - 6 ігор, форму - 6 ігор і величину - 6 ігор, які проводилися під час занять і прогулянок у першу половину дня, а також у другу половину дня.

Для формування основ сенсорної культури були проведені такі дидактичні ігри та вправи природничого змісту (див. додаток Б).

Наприклад:

«Допоможи бабусі зібрати овочі в кошик»

Хід гри:

Вихователь розкладає на килимі муляжі овочів зеленого, жовтого, синього та червоного кольорів і звертає їхню увагу на чотири кошики теж зеленого, жовтого, синього і червоного кольорів. На городі у бабусі Одарки дозріли овочі, дітки давайте допоможемо їх зібрати. Потім вихователь пропонує дітям погрупувати овочі за кольором: в зелений кошик покладемо овочі зеленого кольору, в жовтий – жовтого, в синій - синього і в червоний кошик покладемо овочі червоного кольору [25].

Діти жваво почали виконувати завдання і впоралися з ним в цілому не погано, тільки Я. Масло і В. Скляр плуталися, в який кошик покласти овочі синього кольору.

«Чарівний мішечок»

Хід гри:

Вихователь пропонує дітям по черзі витягти з «чарівного мішечка» фрукт, назвати його та його колір. Вихователь може запропонувати, не дивлячись у мішечок, знайти те, що він скаже. По черзі грають усі діти [18].

Ця гра далася діткам дещо складніше, у них виявилися труднощі з назвами фруктів і кольорів. Правильно назвали фрукти і їхній колір В. Ільченко, О. Янкова і В. Сторчак, але їм знадобилися незначні підказки.

«Що схоже на Сонечко»

Хід гри:

На килимку лежать предметні картинки. Вихователь пропонує дітям узяти тільки ту картинку, яка схожа на сонце (наприклад: яблуко, м'яч, вишня, апельсин). Діти по черзі показують свої картки і пояснюють: чому вони взяли саме цю картку. (Наприклад: «У мене м'яч, тому що він круглий як сонечко».) [19].

Діти впоралися з завданням посередньо, у них виявилися труднощі з поясненням, чому вони обрали той, чи інший предмет. Без помилок виконала вправу Є. Хоруженко.

«Відгадай що в руці»

Хід гри:

Діти утворюють коло, закладаючи руки за спину. Вихователь кладе в їхні руки овочі та фрукти, потім показує щось з овочів або фруктів, а діти повинні визначити на дотик, який овоч або фрукт лежить у руці. Ті, хто мають такий самий предмет, підбігають до вихователя [8].

Дітей дуже зацікавила запропонована гра, вони з задоволенням вгадували на дотик фрукти й овочі, але трохи губилися в їх назвах і назвах кольорів. Добре впоралися з цим завданням С. Дись і І. Душенко.

«Тактильний мішечок»

Хід гри:

Спочатку вихователь дає дітям по черзі пом'яти мішечки в руках, тренуючи пальчики, а вже потім дає відповідні завдання:

1. Візьми червоний мішечок і знайди круги.
2. Візьми синій мішечок і знайди квадрати.
3. Візьми жовтий мішечок і знайди трикутник.
4. Візьми зелений мішечок і знайди синій квадрат.

У кожному мішечку знаходяться різні за формою і кольором фігури. Діти по черзі підходять до столу і витягують із мішечка потрібні фігури [14].

Ігри на диференціацію предметів за кольором і формою далися дітям з деякими труднощами. І хоча всім сподобалося перебирати і м'яти мішечок з рисом в руках, але не всі змогли за вказівкою вихователя взяти мішечок відповідного кольору і знайти вказану фігуру. Наприклад, А. Хоруженко і Р. Іващенко плуталися в кольорах мішечків, Т. Марченко – не змогла правильно вибрати фігуру, без проблем впоралася із завданням Н. Жолоб.

«Хто сховався у пісочку?»

Хід гри:

Ця гра проводиться на ігровому майданчику, в пісочниці. Вихователь роздає дітям відеречка, або інші іграшкові ємності з піском, в яких заховано 1-2 дрібні фігури різної форми і повідомляє малюкам, що тут в пісочку заховались фігури, треба їх знайти. Потім педагог спонукає малят відкопати руками та знайти на дотик фігури, що «сховались» у їхніх відерцях з піском і назвати їх.

Діти задоволенням гралися в пісочку і з цікавістю розшукували заховані там фігури. Але з назвами виникли проблеми, тільки В. Басова і М. Глушенко змогли правильно назвати знайдені фігури [14].

«Збери яблучка»

Хід гри:

Вихователь звертає увагу на кошики, діти визначають їхню величину. Потім діти збирають яблука, завчасно розсипані вихователем на килимку. При цьому він запитує в малюка «Якого розміру яблучко?» (велике, мале), «В який кошик треба його покласти?» (у великий чи малий) [18].

Дітки з радістю збирали і розкладали по кошикам, не багатьом, зокрема М. Гавриченко і К, Коноваловій знадобилась невеличка підказка вихователя.

«Що в коморі у білочки?»

Хід гри:

Вихователь приносить у групу іграшкову білочку, запитує малят, хто це завітав до них у гості та просить відгадати загадку:

Пухнаста, маленька,
Руденька, жвавенька,
Прудкі стрибають ніжки,
Їсть шишки та горішки.

(Білочка.)

Потім педагог розповідає, що білочка живе у лісі і запасає на зиму свої улюблені ласощі – горіхи та шишки. Вихователь виставляє перед дітьми блюдця, на яких покладені ласощі для білочки і просить назвати їх (горіхи, великі шишки, маленькі шишки). Педагог пропонує дітям спробувати ці предмети на дотик і відповісти на запитання які вони?

Після того, як малюки дослідять горіхи та шишки на дотик, вихователь пересипає шишки та горіхи з блюдечок у непрозору торбинку, перемішує і повідомляє, що в комірчині в білочки темно і вона не може побачити, що саме там лежить, от і просить у малят допомоги. Потім вихователь викликає дитину, пропонує їй засунути руку в торбинку і дістати білочці шишку чи горіх, при цьому запитуючи «Що більше?» (шишка чи горіх), «Яка шишка менша?» (соснова, ялинова) [14].

Діти із захватом розглядали і крутили в ручках шишки і горішки і з задоволенням шукали їх в мішечку, хоча іноді плуталися у визначенні величини.

«Розсели звірят по будиночках»

Хід гри:

Надворі осінь, холодно і йде дощик, дітки давайте допоможемо звірятам заховатися від нього. На столі у кожної дитини лежить площинне зображення будиночків один вищий, другий нижчий і малюнки ведмедика і зайчика. Спочатку вихователь запитує: «Який будиночок вищий?», «Який будиночок нижчий?». Діти піднімають зображення будинків. Потім вихователь запитує: «Хто вищий ведмедик чи зайчик?» і малюки теж піднімають картинку з відповіддю-зображенням [11].

Малюки в цілому добре виконали завдання, тільки О. Рубан, Т. Пересічанському і І. Сумарокову знадобилася незначна допомога вихователя.

Протягом усього періоду проведення формувального етапу експерименту діти експериментальної групи проявляли високий інтерес до

запропонованих їм дидактичних ігор, адже частина їх була нова. Малюки із цікавістю вивчали й обстежували предмети навколишнього середовища, маніпулювали природними матеріалами, які використовувались в іграх. Але були і труднощі, зокрема у визначенні і групуванні предметів за формою, з п'ятьма дітьми довелося проводити ігри на засвоєння уявлень про форму кілька разів через кілька днів. Особливу цікавість і задоволення малюки отримували від контакту з природними матеріалами, від занять та ігор під час прогулянок на майданчику.

2.3. Результати апробації системи роботи з формування основ сенсорної культури в дітей 3-го року життя під час дидактичних ігор природничого змісту

Процес засвоєння сенсорних еталонів у дітей 3-го року життя характеризується поступовим переходом від маніпуляції предметами навколишнього середовища до ознайомлення з ними на основі зорового, тактильного та слухового сприймання, а також їх поєднання. Загальний розвиток сприймання залежить від цілеспрямованої діяльності педагога, в результаті якої малюк отримує уявлення про навколишні предмети, вчиться їх диференціювати за певними ознаками і властивостями. Одним із основних завдань педагога є створення сприятливих умов для формування уявлень і знань про навколишній світ, сенсорні ознаки предметів і об'єктів, які є в ньому і тут особливу роль відіграють дидактичні ігри, серед яких значне місце займають дидактичні ігри природничого змісту. Саме через них малюки 3-го року життя розширюють свій кругозір, розвивають увагу, пам'ять та мислення, вчать застосовувати здобуті знання в різних життєвих ситуаціях.

На формувальному етапі експеримент був спрямований на впровадження у виховний процес групи дітей 3-го року життя системи дидактичних ігор природничого змісту, як засобу формування основ

сенсорної культури. Оцінювання результатів дослідження в контрольній і експериментальній групах було здійснено через повторне виявлення рівнів сформованості основ сенсорної культури в дітей раннього віку за виокремленими критеріями і показниками.

Ефективність запропонованої нами роботи з використання дидактичних ігор природничого змісту визначалася за допомогою діагностичного інструментарію, який застосовувався на констатувальному етапі експерименту. Аналіз результатів обстеження вихованців 3-го року життя виявив тенденцію до зростання високого та середнього рівнів сформованості основ сенсорної культури в дітей експериментальної групи та зниження низького рівня. Таким чином за емоційно-мотиваційним критерієм кількість дітей збільшилась з 30% до 45% (експериментальна група) і в контрольній – з 25% до 30%, середній рівень за вищезгаданим критерієм не змінився, як в експериментальній, так і в контрольній групах, він залишився на тому самому рівні – 50% і низький рівень зменшився з 25% до 5% і в контрольній групі – з 25% до 10%. Рівень сформованості сенсорної культури за гностичним критерієм збільшився в дітей експериментальної групи з 20% до 35% і з 20% до 25% - в контрольній, середній за означеним критерієм збільшився з 45% до 50% (експериментальна група) і в контрольній групі залишився той самий показник (50%) і низький рівень зменшився з 35% до 15% в експериментальній групі, з 30% до 25% – контрольна. За діяльнісним критерієм рівень сформованості основ сенсорної культури збільшився в експериментальній групі з 15% до 25% і в контрольній – з 15% до 20%, середній рівень за діяльнісним критерієм в експериментальній групі збільшився з 35% до 50%, а в контрольній – з 45% до 50%, низький рівень за діяльнісним критерієм зменшився з 50% до 25% (експериментальна група) і з 40% до 30% (контрольна група).

Проаналізувавши результати нашого дослідження було виявлено позитивну динаміку в рівнях сформованості сенсорної культури дітей

експериментальної групи. Натомість у дітей контрольної групи, які займалися за планом вихователя, такої динаміки не виявлено.

Під час контрольного етапу експерименту було виявлено, що більшість дітей могли розрізнити предмети за кольором, формою і величиною на середньому і високому рівні. У процесі ігор з природними матеріалами діти з цікавістю їх розглядали і вивчали сенсорні ознаки. Малюки із задоволенням гралися, виявляючи інтерес до діяльності.

В іграх на диференціювання предметів за кольором К. Берлим, Л. Галянт, Є. Заболотная і Н. Кваша достатньо легко впоралися з цим завданням.

Ігри на виявлення вміння дітей розрізнити форму предметів далися дітям дещо складніше, але ігри з природним матеріалом надзвичайно сподобалися малюкам, навіть О. Цумік, Т. Скляр і С. Швед змогли з легкістю називати геометричні фігури і швидко реагували на задане завдання.

В іграх на виявлення вмінь розрізнити предмети за величиною діти показали теж середній і високий рівень знань та умінь. Так, на початку експерименту дітям було дещо важко відрізнити більший предмет від меншого, але потім М. Клімакіна, К. Павлова, Д. Ткаченко і М. Хоменко показали кращий результат – вони легко та швидко виконували завдання.

Отримані результати відображено в таблицях 2.5., 2.6., 2.7. і на рисунках 2.4., 2.5. та 2.6.

Таблиця 2.5.

Рівні сформованості основ сенсорної культури в дітей контрольної групи на контрольному етапі

Критерії і показники прояву основ сенсорної культури дітей раннього віку	Кількість дітей, %, рівні		
	Н	С	В
Емоційно-мотиваційний критерій (інтерес до предметів довкілля; позитивні емоції під час дій	4 (10%)	10 (50%)	6 (30%)

з предметами і пізнання їх сенсорних властивостей; бажання пізнавати сенсорні ознаки предметів довкілля)			
Гностичний критерій (уявлення про колір, форму величину)	5 (25%)	10 (50%)	5 (25%)
Діяльнісний критерій (вміння розрізняти предмети за кольором, формою, величиною)	6 (30%)	10 (50%)	3 (20%)

Таблиця 2.6.

Рівні сформованості основ сенсорної культури в дітей експериментальної групи на контрольному етапі

Критерії і показники прояву основ сенсорної культури дітей раннього віку	Кількість дітей в % рівні		
	н	с	в
Емоційно-мотиваційний критерій (інтерес до предметів довкілля; позитивні емоції під час дій з предметами і пізнання їх сенсорних властивостей; бажання пізнавати сенсорні ознаки предметів довкілля)	1 (5%)	10 (50%)	9 (45%)
Гностичний критерій (уявлення про колір, форму величину)	3 (15%)	10 (50%)	7 (35%)
Діяльнісний критерій (вміння розрізняти предмети за кольором, формою, величиною)	5 (25%)	10 (50%)	5 (25%)

Таблиця 2.7.

Розподіл дітей експериментальної та контрольної груп за рівнями сформованості основ сенсорної культури

Критерії і показники прояву основ сенсорної культури дітей раннього віку	Експериментальна група			Контрольна група		
	Н	С	В	Н	С	В
Емоційно-мотиваційний критерій (інтерес до предметів довкілля; позитивні емоції під час дій з предметами і пізнання їх сенсорних властивостей; бажання пізнавати сенсорні ознаки предметів довкілля)	1 (5%)	10 (50%)	9 (45%)	4 (20%)	10 (50%)	6 (30%)
Гностичний критерій (уявлення про колір, форму величину)	3 (15%)	10 (50%)	7 (35%)	5 (25%)	10 (50%)	5 (25%)
Діяльнісний критерій (вміння розрізняти предмети за кольором, формою, величиною)	5 (25%)	10 (50%)	5 (25%)	6 (30%)	10 (50%)	4 (20%)

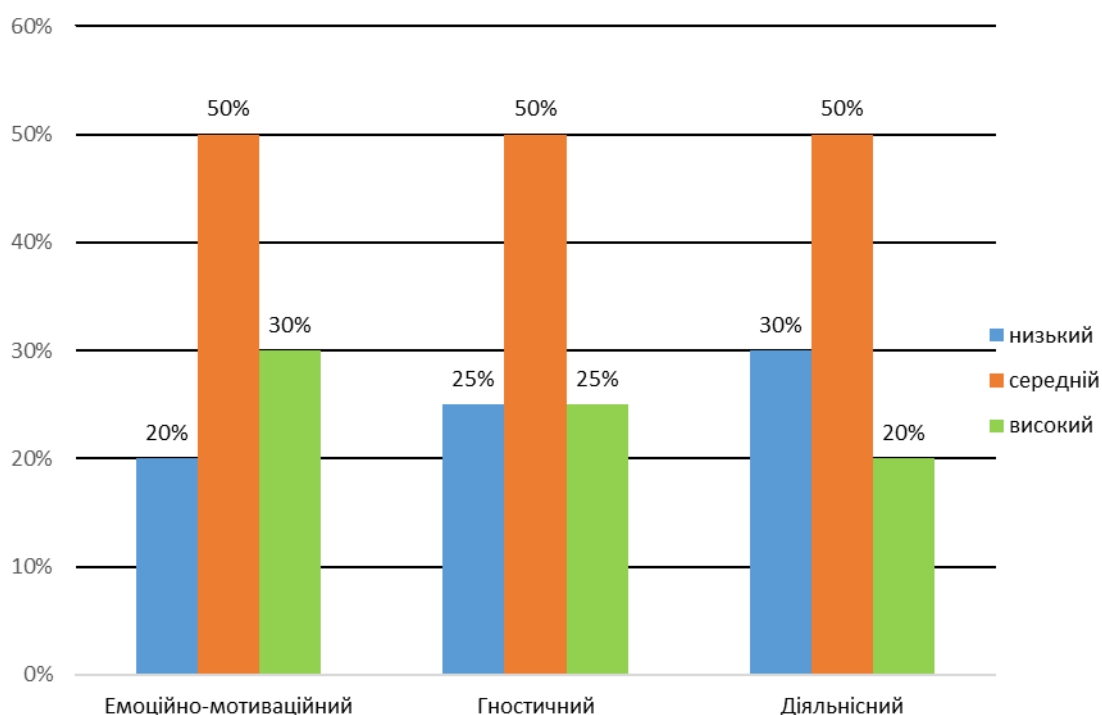

Рис. 2.4. Рівні сформованості основ сенсорної культури в дітей контрольної групи на контрольному етапі

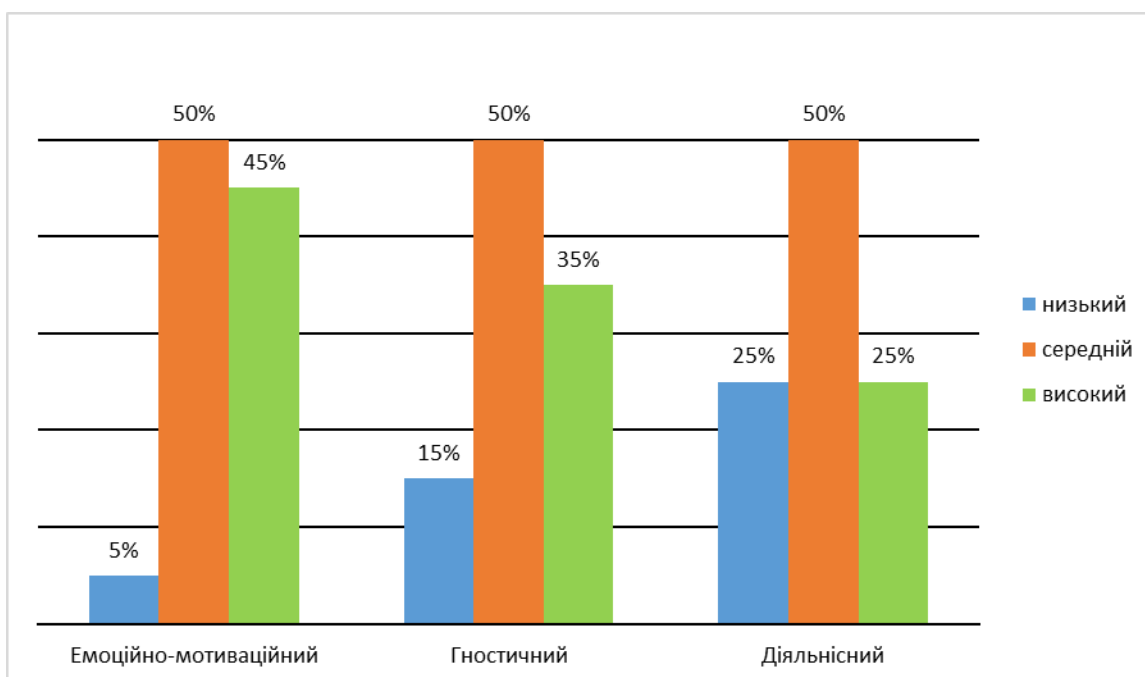

Рис. 2.5. Рівні сформованості основ сенсорної культури в дітей експериментальної групи на контрольному етапі

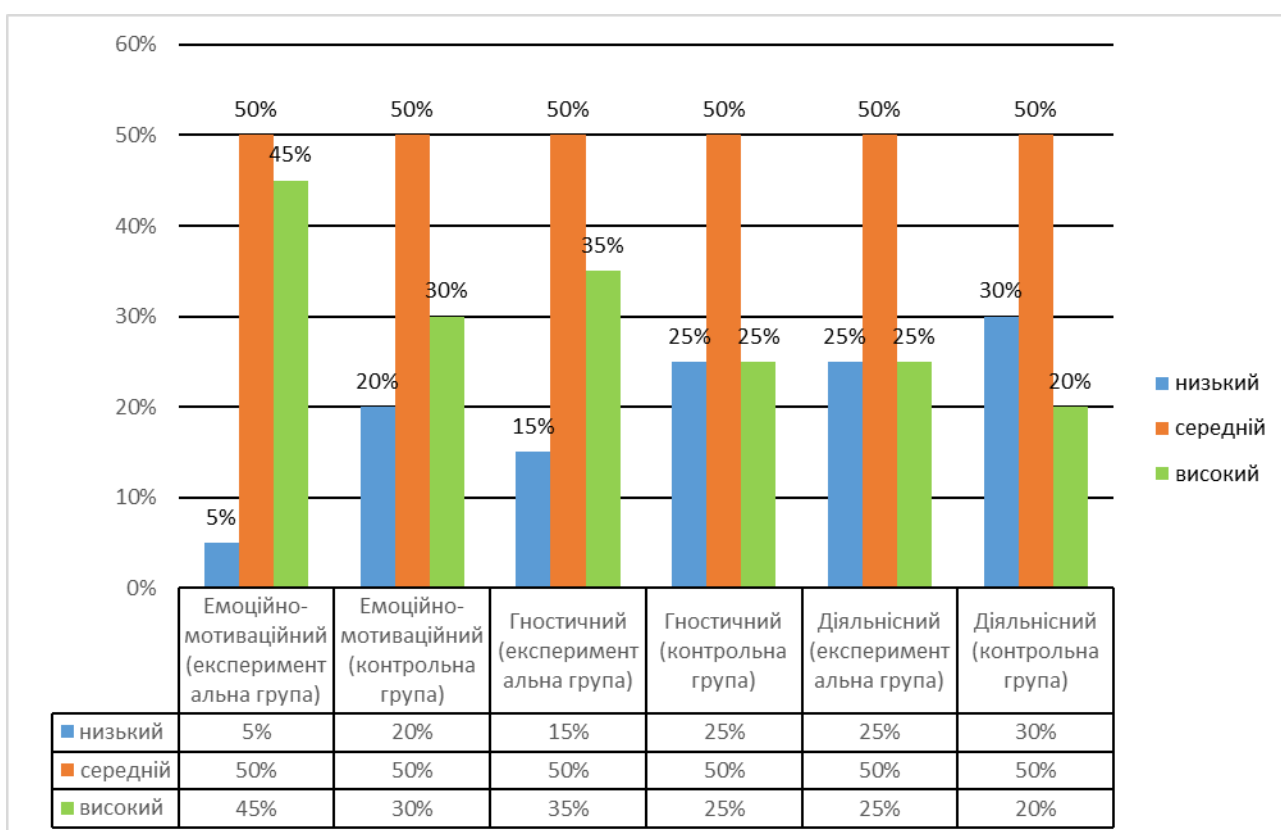

Рис. 2.6. Розподіл дітей експериментальної та контрольної груп за рівнями сформованості основ сенсорної культури у порівнянні

Отже, з огляду на отримані результати експерименту, можна зробити такий висновок. Якщо на початку експерименту діти експериментальної групи плуталися в кольорах, неправильно називали форму предметів і їм було складно визначити їх величину, то за допомогою комплексу дидактичних ігор природничого змісту, діти експериментальної групи «Колобочки» значно збагатили свої уявлення про сенсорні еталони, вдосконалили вміння групувати предмети і об'єкти за певними ознаками і властивостями. А саме: за емоційно-мотиваційним критерієм кількість дітей збільшилася з 30% до 45%, тобто на 15% (експериментальна група) і з 25% до 30%, на 5% (контрольна група), середній рівень збільшився з 45% до 50% (на 5%) в експериментальній групі і в контрольній залишився без змін, на рівні 50% і низький рівень зменшився з 35% до 5% (на 30%) в експериментальній і з 25% 20% (на 5%) - в контрольній групі. За гностичним критерієм показники змінилися з 20% до 35% (на 15%) – з високим рівнем (експериментальна група) і з 20% до 25%, на 5% – в контрольній групі, з середнім рівнем – з 35% до 50%, тобто на 15% – в експериментальній групі і в контрольній групі залишився без змін, на рівні 50%, низький рівень зменшився з 35% до 15%, на 20% – в експериментальній групі і з 30% до 25%, на 5% – в контрольній. За діяльнісним критерієм кількість дітей з високим рівнем збільшилася з 15% до 25% (на 10%) в експериментальній і з 15% до 20% (на 5%) – в контрольній, з середнім рівнем – з 35% до 50%, на 15% (експериментальна група) і з 45% до 50%, на 5% (контрольна група), низький рівень зменшився з 50% до 25% (на 25%) в експериментальній групі і з 40% до 30% - в контрольній.

Підводячи підсумки констатувального етапу експерименту слід зауважити, що дидактичні ігри природничого змісту, використані на заняттях і поза ними, надзвичайно сподобалися дітям і викликали безліч позитивних емоцій. Дошкільнята переживали захоплення від дій з предметами й об'єктами природи, бажання досліджувати і пізнавати їх сенсорні властивості. Не обійшлося і без проблем, зокрема труднощі у малюків

викликало групування предметів за формою і диференціація предметів за параметрами «товщий-тонший». Проте це був незначний відсоток дітей (25%), тоді як їх переважна більшість на високому і середньому рівні володіють уявленнями про основні сенсорні еталони і вміють групувати предмети довкілля за ними (75%).

Таким чином продемонстрована позитивна динаміка у рівнях сформованості основ сенсорної культури в дітей експериментальної групи дозволяє стверджувати, що запропоновані нами дидактичні ігри природничого змісту мають ефективний вплив на досліджувану якість дітей 3-го року життя. Використання на заняттях і поза ними природних матеріалів під час ігор приносять малюкам не тільки задоволення, а й допомагають швидше і краще засвоїти основні сенсорні ознаки і властивості предметів навколишнього середовища.

Висновки до другого розділу

1. Проаналізувавши наукову літературу, з проблеми формування сенсорної культури у дітей молодшого дошкільного віку, ми виділили три основних критерії сформованості основ сенсорної культури, а саме: емоційно-мотиваційний, гностичний і діяльнісний.

2. Відповідно до вищезазначених критеріїв ми виділили високий, середній, низький рівні сформованості основ сенсорної культури в дітей молодшого дошкільного віку.

Високий рівень сенсорної культури: дитина проявляє інтерес до запропонованих предметів; з цікавістю їх обстежує і при цьому яскраво переживає позитивні емоції; виявляє бажання до пізнання сенсорних ознак предметів довкілля; дитина має уявлення про форму, колір, величину предметів, зокрема розрізняє три геометричні фігури (круг, квадрат, трикутник), чотири основні кольори (червоний, жовтий, зелений, синій), величину (велике-маленьке); диференціює геометричні фігури, колір, величину предметів за зразком вихователя; уміє групувати предмети за певною сенсорною ознакою.

Середній рівень: дитина проявляє інтерес до запропонованих предметів, з цікавістю їх обстежує, проте емоції виражає помірно; виявляє бажання до пізнання сенсорних ознак предметів за прикладом вихователя; дитина має уявлення про дві форми, чотири кольори, два параметри величини (велике-маленьке); під час диференціації предметів за формою, кольором, величиною потребує незначної допомоги дорослого; уміє групувати предмети за певною сенсорною ознакою за зразком вихователя.

Низький рівень: дитина проявляє слабкий інтерес до запропонованих предметів і майже не виражає емоцій; виявляє бажання до пізнання сенсорних ознак предметів довкілля тільки за прикладом вихователя; дитина має уявлення про одну форму, кілька кольорів (1-2), не орієнтується в параметрах величини (велике-маленьке); під час диференціації предметів за

формою, кольором, величиною потребує значної допомоги дорослого; групують предмети за певною сенсорною ознакою тільки разом з вихователем.

3. Методика обстеження дітей, під час константувального етапу дослідження, передбачала проведення діагностичних дидактичних ігор природничого змісту і математичну обробку отриманих результатів.

4. За даними констатувального зрізу високий рівень за емоційно-мотиваційним критерієм мали 25% контрольної групи і 20% експериментальної, середній рівень виявили у 50% контрольної групи і 45% дітей експериментальної і низький рівень – у 25% (контрольна група) і 35% (експериментальна). За гностичним критерієм високий рівень сформованості основ сенсорної культури було виявлено у 20% дітей контрольної групи і у 20% малюків експериментальної групи, середній рівень проявили 50% контрольної і 45% експериментальної груп і низький рівень, за гностичним критерієм, мали 30% дітей контрольної групи і 35% експериментальної. За діяльнісним критерієм високий рівень виявили у 15% дітей контрольної групи і 15% малюків експериментальної також, середній рівень мали 45% контрольної групи і 35% експериментальної і низький рівень – 40% (контрольна група) і 50% (експериментальна).

5. Для підвищення рівня сенсорної культури в дітей молодшого дошкільного віку ми розробили систему роботи з використання засобів засвоєння основних сенсорних еталонів і формування перцептивних дій. До неї включили дидактичні ігри природничого змісту. Добираючи їх зміст, ми урахували наявний рівень сформованості основ сенсорної культури малюків.

6. Ефективність запропонованої нами системи роботи визначалася шляхом проведення контрольного зрізу. Аналіз результатів обстеження вихованців першої молодшої групи дозволив виявити тенденцію до збільшення високого та середнього рівнів сформованості основ сенсорної культури в дітей експериментальної групи та зменшення низького рівня. Так, кількість дітей, що мають високий рівень за емоційно-мотиваційним

критерієм в експериментальній групі збільшилась з 20% до 45% і відповідно у контрольній групі – з 25% до 30%. Разом з цим кількість малят із середнім рівнем зросла з 45% до 50% в експериментальній групі, в контрольній групі – залишилася без змін, на рівні 50%. Кількість дітей, що мають низький рівень сформованості за емоційно-мотиваційним критерієм зменшилась з 35% до 5% в експериментальній групі і з 25% до 20% – в контрольній групі. Кількість дітей, що мають високий рівень сформованості основ сенсорної культури збільшилася з 20% до 35% і в контрольній – з 20% до 25%, середній рівень – 45% до 50% в експериментальній і в контрольній групі – без змін, на рівні 50%. Низький рівень за гностичним критерієм зменшився з 30% до 15% в експериментальній групі і в контрольній – з 30% до 25%. За діяльнісним критерієм високий рівень сформованості основ сенсорної культури зріс з 15% до 25% в експериментальній групі і з 15% до 20% в контрольній, середній рівень змінився з 35% до 50% в експериментальній групі і з 45% до 50% в контрольній. Натомість низький рівень досліджуваної якості за діяльнісним критерієм зменшився з 50% до 25% в експериментальній групі і з 40% до 30% в контрольній відповідно.

7. Спираючись на дані, проведеної нами діагностики, ми можемо стверджувати, що завдяки застосуванню запропонованих нами дидактичних ігор природничого змісту рівень сформованості основ сенсорної культури в дітей молодшого дошкільного віку підвищився і наша гіпотеза підтвердилася.

Рекомендації вихователям щодо використання засобів (дидактичні ігри природничого змісту) формування основ сенсорної культури в дітей 3-го року життя

Перші три роки життя малюка – це період найбільш інтенсивного фізичного і психічного розвитку. Саме в цьому віці у дітей розвиваються різноманітні здібності мова, рухи. За допомогою дотику, м'язового відчуття, зору збагачується сенсорний досвід малюка, дитина починає розрізняти величину, колір і форму предметів навколишнього середовища.

У ранньому віці діти, розглядаючи об'єкт, як правило виділяють одну з найбільш яскраву ознаку і орієнтуючись на неї, оцінюють предмети в цілому. До 2-х років малюки ще не можуть послідовно оглянути предмет і виділити різні його характеристики, вони вихоплюють якусь найбільш яскраву ознаку і реагуючи на неї, упізнають предмет. Саме тому в цьому віці діти здебільшого маніпулюють предметами навколишнього середовища, розглядаючи і вивчаючи їх. Вже на 3-му році малюки вже готові засвоювати сенсорні еталони.

Набуття сенсорного досвіду в дітей раннього віку в основному відбувається під час ігрових вправ та ситуацій. Під час гри дитина засвоює прийоми групування і класифікації, поняття відношення і залежностей між предметами за величиною, кольором, формою, розташуванням у просторі.

Отже, розвиток предметної діяльності в віці до 3-х років ставить малюка перед необхідністю виділяти і враховувати, під час дій, саме ті сенсорні ознаки предметів, які мають практичне значення для їх виконання. Різноманіття навколишнього світу, з усіма його формами, барвами, звуками і запахами надає нам надзвичайний вибір засобів для формування сенсорної культури малюків 3-го року життя.

Дидактичний супровід впродовж всього дошкільного дитинства має велике значення для формування сенсорної культури дітей. Гра є основним видом діяльності малюків, який дозволяє дитині раннього віку перейти від простого сприйняття предметів до поступового усвідомлення їх значення.

Серед великого розмаїття дидактичних ігор слід виділити ігри природничого змісту.

Надзвичайно збагатити сенсорну культуру в дітей раннього віку можна за допомогою різноманітного природного матеріалу. Під час контакту з різними природними матеріалами, малюки відчують позитивні емоції, їм дуже подобається вивчати їх форму, текстуру, запах, навіть смак, при цьому задіюється більшість органів чуття, розвивається дрібна моторика.

Також слід приділити увагу настільним дидактичним іграм, пазлам, втулкам із зображеннями тварин, птахів, комах, рослин і різних природних явищ, які активізують мислення, увагу і пам'ять малюків, водночас вчать класифікувати природні об'єкти, розрізняти кольори, форму та розміри.

Дидактичні ігри можна проводити під час прогулянок на майданчику, при цьому дітки вчаться орієнтуватися в просторі, закріплюють і вдосконалюють основні рухові навички, а також вчаться групувати природні об'єкти за певними ознаками.

Вкрай важливим фактором, при реалізації сенсорного виховання в ранньому віці взагалі та формування основ сенсорної культури можлива за умови правильної організації предметно-розвивального оточуючого середовища малечі, який повинен відповідати віковим особливостям, бути динамічним і мобільним, наповненим різноманітними ігровими засобами.

Висновки

У проведеному нами дослідженні, ми узагальнили і виділили, а також запропонували практичне вирішення наукової проблеми формування основ сенсорної культури в дітей молодшого дошкільного віку.

Здійснивши аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури з вище зазначеної проблеми, ми зробили наступні висновки:

1. Сенсорне виховання — система педагогічних впливів, спрямованих на формування способів чуттєвого пізнання, вдосконалення відчуттів і сприймань. Результатом сенсорного виховання являється сенсорний розвиток, який є фундаментом загального розумового розвитку дитини, як особистості.

Роль сенсорного виховання у розвитку дітей дошкільного віку безперечна: 9/10 усього їхнього розумового багажу — результати діяльності органів чуття.

Сенсорна культура дитини — результат засвоєння нею сенсорної культури, створеної людством. Результатом формування основ сенсорної культури в дітей є уявлення про **сенсорні еталони** — загальноприйняті зразки зовнішніх властивостей предметів.

Проблемою сенсорного виховання та сенсорного розвитку займалися такі відомі зарубіжні педагоги як Л. Венгер, М. Монтессорі, О. Декролі, Е. Пілюгіна Ф. Фребель, Р. Штейнер, не обійшли увагою цю проблему і відомі вітчизняні педагоги і психологи – А. Богуш, Н. Гавриш, В. Зінченко, Т. Поніманська, М. Кривоніс, О. Дроботій, О. Рудік, Л. Олійник, Л. Швайка, Г. Беленька, Г. Костюк, О. Кононко та інші.

2. На основі теоретичного аналізу змісту Базового компонента дошкільної освіти та наукових досліджень з проблеми сенсорного виховання, нами було виділено наступні критерії сформованості основ сенсорної культури дітей 3-го року життя з відповідними показниками: емоційно-мотиваційний критерій (інтерес до предметів довкілля; позитивні емоції під час дій з предметами і пізнання їх сенсорних властивостей; бажання

пізнавати сенсорні ознаки предметів довкілля); гностичний критерій (уявлення про колір, форму величину); Діяльнісний критерій (вміння розрізняти предмети за кольором, формою, величиною).

3. Для виявлення рівня сформованості основ сенсорної культури в дітей 3-го року життя ми використали низку діагностичних дидактичних ігор природничого змісту: «Постав букет квітів у вазу»; «Фігури загубились»; «Збери клубочки в кошик»; « Підбери ключик до будиночка»; «Посади ведмедика на стільчик»; «Вище – нижче»; «Залатай килимок».

4. На фурмувальному етапі дослідження нами була розроблена і апробована система роботи з використання дидактичних ігор природничого змісту для засвоєння основних сенсорних еталонів і формування перцептивних дій. При доборі дидактичних ігор природничого змісту, ми керувались Базовим компонентом дошкільної освіти, враховували тематику занять, а також рівень сформованості основ сенсорної культури в дітей обох груп.

5. Результати діагностики дітей експериментальної і контрольної груп на контрольному етапі експерименту засвідчили суттєве збільшення високого і середнього показників і зменшення низького показника за всіма критеріями рівня сформованості основ сенсорної культури в дітей експериментальної групи і незначні зміни в малюків контрольної групи. Це дає підстави нам вважати, що вибрана нами система роботи з формування основ сенсорної культури в дітей 3-го року життя засобом дидактичних ігор природничого змісту виявилася ефективною.

Отже, серед малюків експериментальної групи високий рівень сформованості основ сенсорної культури за емоційно-мотиваційним критерієм було виявлено в 45%, натомість в контрольній групі високий рівень за цим критерієм проявили 30%, середній рівень, за вищезазначеним критерієм виявили у 50% дітей обох груп і низький рівень – 5% (експериментальна група і 20% (контрольна група). За гностичним критерієм високий рівень сформованості основ сенсорної культури виявили в 35% дітей

експериментальної групи і в 25% малюків контрольної групи, середній рівень проявили 50% дітей, як експериментальної, так і контрольної, і низький рівень було виявлено в 15% дітей експериментальної групи і в 25% малюків контрольної групи. Високий рівень за діяльнісним критерієм показали 25% дітей експериментальної групи і 20% малюків контрольної групи, середній рівень за вищезгаданим критерієм виявили в 50% малюків обох груп і низький рівень проявили 25% (експериментальна група) і 30% (контрольна група).

Таким чином, за результатами проведеного нами дослідження можна константувати, що мету було досягнуто, завдання виконано, а гіпотезу підтверджено.

Список використаних літературних джерел:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf.
2. Балл Г. Григорій Костюк — видатний психолог України. *Освіта і управління*. 1999 № 3. С. 218–224.
3. Беленька Ганна, Корічева Катерина Створюємо розвивальне середовище для сенсорного розвитку власноруч. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2016. №4. С. 18-23.
4. В'юнник В. О., Ханіна О. Г., Ожимова С. М., Чернишова Л. В. Мій конспект, 4-й рік життя. 1 півріччя. Харків: «Основа», 2014. 166 с.
5. Грама Н. Г. Сенсорний розвиток дітей раннього віку: теорія і практика: монографія. Одеса, 2018. 239 с.
6. Дайте характеристику дидактичних ігор природничої спрямованості. URL: <https://studfile.net/preview/5704663/page:3/>
7. Дидактичні ігри - Вивчення природознавства. URL: <https://sites.google.com/site/didacticni-igr>
8. Дидактичні ігри. Сфера «Природа». Молодша група. URL: <https://volodumurivna.at.ua> > ...
9. ЗАКОН УКРАЇНИ Про дошкільну освіту. URL: <https://osvita.ua/legislation/law/2234/>
10. Зміст і методика сенсорного виховання дошкільника. URL: http://4ua.co.ua/pedagogics/xa2ac79b4d53a88521316c37_0.html
11. Значення дидактичних ігор у розвитку та навчанні дошкільнят, структура, класифікація і керівництво дидактичними іграми в різних групах ДОО. URL: http://ni.biz.ua/11/11_5/11_51244_znachenie-didakticheskikh-igr-v-razvitii-i-obuchenii-doshkolnikov-struktura-klassifikatsiya-i-rukovodstvo-didakticheskimi-igrami-v-raznih-gruppah-doo.html
12. Іваніщева І. Т. Розвивальне середовище в ДНЗ. URL:

<https://vseosvita.ua/library/rozvivalne-seredovise-v-dnz-173740.html>

13. Ігри на розвиток сенсорних здібностей дошкільнят. URL: <http://www.dnz19.com.ua › igri-na-rozvitok-sensornih-...>

14. Картотека дидактичних ігор сенсорного виховання. URL: <https://naurok.com.ua ›>

15. Качук Наталія Специфіка організації предметно-ігрового середовища в контексті сенсорного розвитку дітей раннього віку. URL:

<https://ird.npu.edu.ua/files/kachyk.pdf>

16. Кошель В. М. Сенсорне виховання дітей раннього віку. URL: <http://erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/3847/1/Сенсорне%20Виховання%20дітей%20раннього%20віку.pdf>

<http://erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/3847/1/Сенсорне%20Виховання%20дітей%20раннього%20віку.pdf>

17. Кравченко Мар'яна Специфіка формування сенсорних еталонів у дітей раннього віку засобами дидактичних ігор. URL:

<https://ird.npu.edu.ua/files/kravchenko.pdf>

18. Кривоніс М. Л., Дроботій О. Л. Сенсорний розвиток дошкільнят. Харків: «Ранок», 2015. 192 с.

19. Кузьмук Л. І. Розвиваємо, навчаємо, виховуємо дитину третього року життя/ за ред. Т. І. Поніманьської. Київ, 2013. 568 с.

20. Лобур Т. Б. Сенсорний розвиток дітей дошкільного віку. URL: <https://vseosvita.ua/library/sensornij-rozvitok-ditej-doskilnogo-viku-167397.html>

21. Луговська В. О. Особливості систем сенсорного виховання в зарубіжній та вітчизняній педагогіці. URL: <https://vseosvita.ua/library/osoblivosti-sistem-sensornogo-vihovanna-v-zarubiznij-ta-vitciznani-j-pedagogici-25958.html>

<https://vseosvita.ua/library/osoblivosti-sistem-sensornogo-vihovanna-v-zarubiznij-ta-vitciznani-j-pedagogici-25958.html>

22. Марченко А. В. Дидактичні ігри до теми «Природне довкілля». URL: <https://vseosvita.ua/library/didacticni-igri-do-temi-prirodne-dovkilla-292112.html>

23. Мольченко О. Л. Картотека ігор з сенсорного розвитку для дітей раннього віку. URL: <https://vseosvita.ua/library/kartoteka-igor-z-sensornogo-rozvitku-dla-ditej-rannogo-viku-236554.html>

<https://vseosvita.ua/library/kartoteka-igor-z-sensornogo-rozvitku-dla-ditej-rannogo-viku-236554.html>

24. Наочно-дійове мислення дітей. URL: https://pidru4niki.com/19921015/psihologiya/naochno-diyove_mislennya_ditey

25. Нілова М. В. Картотека дидактичних ігор з освітньої лінії «Дитина у сенсорно-пізнавальному просторі». URL: <https://vseosvita.ua/library/kartoteka-didacticnih-igor-z-osvitnoi-linii-ditina-v-sensorno-piznavalnomu-prostori-252913.html>
26. Олійник Л. М. Вихователю найменших. Система роботи з дітьми третього року життя. Харків: «Основа», 2014. 336 с.
27. Організація роботи з сенсорного виховання з дітьми молодшого дошкільного віку. URL: <http://studcon.org/organizaciya-roboty-z-sensornogo-vyhovannya-z-ditmy-molodshogo-viku>
28. Організація сенсорного виховання дітей молодшого дошкільного віку. URL: <http://free.refsmarket.org.ua/viewfree.php?diplomID=31104&pageid=5>
29. Павленко М. В. Педагогічні умови використання дидактичної гри у сенсорному вихованні дітей дошкільного віку. URL: <http://eprints.cdu.edu.ua/4113/1/pavl.pdf>
30. Педан М. В. Організація освітнього процесу від вересня до травня. Ранній вік. Харків: «Основа», 2014. 303 с.
32. Пінчук І. В. Сенсорний розвиток дітей середнього дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти та сім'ї. URL: https://www.cuspu.edu.ua/images/psiholog/kafedra_metodik_doshkiln_ta_pochatk_osviti/derj_atestac/17-03-2021/Pinshuk_DOtaPO_denna.pdf
33. Плохій З. П., Дьоміна І. С. Методичні рекомендації для працівників навчально-виховного закладу «школа – дитячий садок». К. : «Вища школа», 1988. 115 с.
34. Поддьяков Н. Ребёнок-дошкольник: проблемы психического развития и саморазвития. *Дошкольное воспитание*. 1998 № 12 С. 68-74.
35. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: підручник. Київ: «Академвидав», 2015. 448 с.
36. Програма розвитку та виховання дитини раннього віку «Зернятко» / Наук. керівник О.Л.Кононко. К., 2004. 189 с.

37. Програма розвитку дитини від народження до шести років «Я у світі»/ Наук. керівник О.Л. Кононко. Київ, 2019. 488 с.
38. Розвиток у дошкільників дій сприймання. Дитяча психологія. URL: https://pidru4niki.com/14261116/psihologiya/rozvitok_doshkilnikov_diy_spriymania
39. Сенсорно-перцептивний розвиток дитини від 3-х до 7-ми років. Формування сенсорних еталонів у процесі орієнтувальних дій. URL: https://pidru4niki.com/12210605/psihologiya/sensornopertseptivnyy_rozvitok_ditini_vid
40. Сенсорні уміння: психолого-педагогічна характеристика. Реферат. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/psychology/28088/>
41. Система сенсорного виховання. URL: <http://studentam.net.ua/content/view/3560/97/>
42. Сірик І. Сенсорне виховання дітей у процесі розвитку мовлення. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/24278/1/7.PDF>
43. Сприймання дошкільниками простору. URL: https://pidru4niki.com/10570517/psihologiya/spriymannya_doshkilnikami_prostoru
44. Тарасова О. С. Ігрові заняття з дітьми раннього віку. Харків: «Основа», 2012. 159 с.
45. Тарасова О. С. Сенсорний розвиток дітей раннього віку. Харків: «Основа», 2014. 142 с.
46. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: В 5-ти т. Т.4. / В. О. Сухомлинський К. : Рад. школа, 1974. – 460 с.

Додаток А

Список дітей контрольної групи «Веселка»:

1. Берлим Костянтин	11. Сторчак Іванна
2. Вовк Єгор	12. Ткаченко Діана
3. Галянт Лев	13. Хоменко Марк
4. Єрмак Нікіта	14. Цумік Олександр
5. Заболотная Єва	15. Шабанов Давид
6. Кваша Назар	16. Шабанова Домініка
7. Кладько Артем	17. Шапошник Анастасія
8. Клімакіна Мілана	18. Швед Соломія
9. Павлова Кіра	19. Шевченко Захар
10. Скляр Тимур	20. Шкробот Мілана

Список дітей експериментальної групи «Колобочки»:

1. Басова Валерія	11. Марченко Таїсія
2. Гавриченко Марія	12. Масло Яна
3. Глушенко Максим	13. Пересічанський Тимур
4. Готвянська Ніка	14. Рубан Олексій
5. Дись Софія	15. Скляр Вероніка
6. Душенко Ілля	16. Сторчак Вадим
7. Жолоб Ніколь	17. Сумароков Іван
8. Іващенко Роман	18. Хоруженко Антон
9. Ільченко Варвара	19. Хоруженко Єлизавета
10. Коновалова Каміла	20. Янкова Олександра

Додаток Б

Дидактичні ігри природничого змісту, спрямовані на влосконалення уміння групувати предмети за кольором і формою.

«Збирання врожаю»

Мета: закріплювати знання дітей про овочі та фрукти, їхню форму та колір.

Матеріал: маски- наголівники із зображенням овочів і фруктів; дві мотузки.

Правила гри: в цю можна грати , як в приміщенні, так і на майданчику.

Хід гри:

Вихователь викладає за допомогою мотузок два кола, які будуть грати роль города і садка, дітки діляться на дві групи фрукти і овочі і надягають відповідні маски. Потім педагог називає певний фрукт, чи овоч і дитина в масці цього фрукта або овоча стає в коло (овочі ростуть на городі, фрукти – в садку).

Другий варіант гри. Овочі і фрукти можна погрупувати за кольором або формою, відповідно мотузки можна взяти різних кольорів (зеленого, жовтого, червоного, синього) і викласти відповідної форми (трикутник, овал, коло) [7].

«Чарівний мішечок»

Мета: закріплювати вміння дітей називати овочі та їх колір; розвивати зорову пам'ять, увагу.

Матеріал: «чарівний мішечок», фрукти.

Правила гри: в мішечок не зазирати.

Хід гри:

Діти по черзі, не дивлячись в мішечок, витягують з нього фрукт і називають його та його колір.

Другий варіант гри. Вихователь може запропонувати, не дивлячись у мішечок, знайти той фрукт, який він скаже. По черзі грають усі діти [18].

«Допоможи бабусі зібрати овочі в кошик»

Мета: вчити дітей групувати предмети за кольором, розвивати увагу, вправляти в орієнтуванні в просторі та заохочувати допомагати один одному.

Матеріал: муляжі овочів, чотири кошики жовтого, зеленого, синього і червоного кольору.

Хід гри:

Вихователь розкладає на килимі муляжі овочів зеленого, жовтого, синього та червоного кольорів і звертає їхню увагу на чотири кошики теж зеленого, жовтого, синього і червоного кольорів. На городі у бабусі Одарки дозріли овочі, дітки давайте допоможемо їх зібрати. Потім вихователь пропонує дітям погрупувати овочі за кольором: в зелений кошик покладемо овочі зеленого кольору, в жовтий – жовтого, в синій - синього і в червоний кошик кладемо овочі червоного кольору [25].

«Відгадай що в руці»

Мета: вчити дітей розрізняти та називати овочі, фрукти за кольором, формою; виховувати інтерес до природи.

Матеріал: муляжі овочів та фруктів.

Правила гри: визначати на дотик, який фрукт чи овоч лежить у руці.

Хід гри:

Діти утворюють коло, закладаючи руки за спину. Вихователь кладе в їхні руки овочі та фрукти, потім показує щось з овочів або фруктів, а діти повинні визначити на дотик, який овоч або фрукт лежить у руці. Ті, хто мають такий самий предмет, підбігають до вихователя [22].

« Упізнай за описом»

Мета: удосконалювати знання дітей про овочі і фрукти, вчити знаходити предмети за описом (форма, колір).

Матеріал: муляжі овочів та фруктів.

- Правила гри: 1.** Показувати фрукт чи овоч тільки після опису вихователя.
- 2.** Показувати повинен той, кого викличе вихователь.

Хід гри:

Вихователь докладно описує певний фрукт або овоч, що лежать на столі. При цьому він виділяє певні ознаки: форма, колір, де росте. Опис ведеться в помірному темпі щоб діти могли добре розглянути той фрукти або овоч, про який розповідає вихователь. По закінченні розповіді, вихователь запитує в дітей: «Який овоч (фрукт) я вам описала?», діти вказують на то фрукт (овоч), який описала вихователька і називають його [30].

«Добери половинку»

Мета: удосконалювати знання дітей про фрукти і овочі та їх форму.

Матеріал: картки-пазли із зображенням фруктів і овочів та геометричних фігур (круг, трикутник, овал).

Правила гри: підібрати до картинки-пазла із зображенням фрукту (овоча) геометричну фігуру, картинку-половинку, схожу за формою на той фрукт (овоч), що зображений на іншій половинці.

Хід гри:

Вихователь розкладає перед дітьми картинки-пазли із зображеннями фруктів і овочів і картинки-половинки із зображеннями геометричних фігур. Діти по черзі підходять до столу і підбирають відповідні картинки. Також можна розкласти по декілька картинок-пазлів кожному малюку на стіл [18].

«Хто сховався у пісочку?»

Мета: активізувати цікавість, закріпити уявлення про форму, сприяти розвитку дрібної моторики.

Матеріал: іграшкові ємності із сухим піском (відерця, каструльки тощо) для кожної дитини, невеликі, яскраві фігури квадратної, круглої і трикутної форми (фігури повинні бути такого розміру, щоб дитина не змогла їх проковтнути і запхати до вуха і носа).

Правила гри: гру можна проводити, як на майданчику, так і групі, за допомогою кінетичного піску. Звичайно треба слідкувати за тим, щоб малюки гралися обережно і охайно, щоб пісок і фігури не потрапили дітям в очі, рот, ніс чи вуха.

Хід гри:

Вихователь роздає дітям відеречка, або інші іграшкові ємності з піском, в яких заховано 1-2 дрібні фігури різної форми і повідомляє малюкам, що тут в пісочку заховались фігури, треба їх знайти. Потім педагог спонукає малят відкопати руками та знайти на дотик фігури, що «сховалися» у їхніх відерцях з піском і назвати їх [14].

«Знайди такий самий листочок»

Мета: вправляти дітей в диференціюванні предметів за кольором.

Матеріал: три кошики зеленого, жовтого, червоного кольорів; листочки з картону відповідних кольорів.

Правила гри: покласти листочки зеленого, жовтого і червоного кольорів у відеречко відповідного кольору.

Хід гри:

Вихователь розкладає на килимку листочки жовтого, зеленого і червоного кольорів і звертає увагу малюків на відеречка відповідних кольорів. Потім пропонує діткам позбирати листочки і розкласти їх у відеречка, які відповідають кольору листочків [18].

«Що схоже на Сонечко»

Мета: закріплювати знання дітей про сонце, його форму, колір розвивати зорову пам'ять.

Матеріал: сонечко, предметні картинки.

Хід гри:

Вихователь на килимку розкладає предметні картинки. Вихователь пропонує дітям узяти тільки ту картинку, яка схожа на сонце (наприклад: яблуко, м'яч, вишня, апельсин). Діти по черзі показують свої картки і

пояснюють: чому вони взяли саме цю картку. (Наприклад: «У мене м'яч, тому що він круглий як сонечко».) розвиваємо

Другий варіант гри. Також можна запропонувати діткам знайти картинки схожі за кольором на сонечко [19].

«Тактильний мішечок»

Мета: удосконалювати знання дітей про геометричні фігури. Закріпити знання про кольори та спонукати дітей знаходити фігури відповідно до вказівки вихователя. Розвивати дрібну моторику рук, концентрацію уваги.

Матеріал: кольорові мішечки (синього, зеленого, жовтого і червоного) з прозорою плівкою та вмістом рису і кольоровими фігурками (геометричні форми).

Правила гри: мішечки можна м'яти в руках, але в середину не зазирати. В різних за кольором мішечках можуть знаходитися фігури різної форми і кольору, дітки виконують завдання за вказівкою вихователя.

Хід гри:

Спочатку вихователь дає дітям по черзі пом'яти мішечки в руках, тренуючи пальчики, а вже потім дає відповідні завдання:

1. Візьми червоний мішечок і знайди круги.
2. Візьми синій мішечок і знайди квадрати.
3. Візьми жовтий мішечок і знайди трикутник.
4. Візьми зелений мішечок і знайди синій квадрат.

У кожному мішечку знаходяться різні за формою і кольором фігури. Діти по черзі підходять до столу і витягують із мішечка потрібні фігури [14].

«Залатай шарфик зайчику»

Мета: вчити дітей групувати фігури за кольором і підбирати за формою.

Матеріал: іграшковий зайчик, площинне зображення шарфиків (червоного, жовтого, синього і зеленого кольорів) з вирізаними отворами квадратної, круглої і трикутної форми, фігури-втулки відповідних кольорів і форми. 40

Правила гри: підібрати фігури-втулки за кольором шарфика і вставляти у отвори відповідної форми.

Хід гри:

У Зайчика порвався шарфик, допоможемо йому його залатати. Вихователь розкладає на столах у діток шарфики різного кольору і фігури-втулки різного кольору і форми, малюки повинні правильно добрати латочки за кольором шарфика і формою отвору на ньому [18].

Додаток В

**Дидактичні ігри природничого змісту, спрямовані на
вдосконалення уміння розрізняти поняття «більше – менше» і «вище –
нижче», «товще – тоньше»**

«Збери овочі в кошик»

Мета: вправляти дітей у вмінні групувати овочі за величиною.

Матеріал: два кошики (більший і менший), овочі різного розміру.

Правила гри: розкласти овочі в кошики відповідного розміру (більші в більший кошик, менші – в менший).

Хід гри:

Вихователь розкладає на килимку овочі різного розміру і звертає їх увагу на два кошики, більший і менший. Дітки збирають овочі і розкладають в кошики за розміром. Овочі більшого розміру у великий коши, меншого – у менший.

Другий варіант гри. Замість овочів можна взяти фрукти або фрукти і овочі разом [18].

«Збери яблучка»

Мета: вправляти дітей у вмінні знаходити предмети за величиною («більший - менший»), розвивати увагу, спритність і орієнтацію у просторі.

Матеріал: два кошики (більший і менший), муляжі яблука більшого і меншого розміру.

Правила гри: розкласти яблука в кошики відповідного розміру, яблука більшого розміру в більший кошик, а меншого – в менший.

Хід гри:

Вихователь звертає увагу дітей на кошики, діти визначають їхню величину. Потім діти збирають яблука, завчасно розсипані вихователем на килимку. При цьому він запитує в малюка «Якого розміру яблучко?» (велике, мале), «В який кошик треба його покласти?» (у великий чи малий) [18].

«Яке дерево вище?»

Мета: удосконалювати знання дітей про дерева та інші рослини, закріпити уявлення про поняття «вище-нижче», «товще-тонше».

Матеріал: площинні зображення дерев різної висоти і товщини.

Правила гри: гра проводиться під час прогулянки на майданчику з високими і низькими деревами з товстим і тонким стовбуром, якщо прогулянка неможлива, то гра проводиться в групі. Діти вказують на дерева різної висоти і з різною товщиною стовбура за вказівкою вихователя.

Хід гри:

Під час прогулянки на майданчику вихователь звертає увагу дітей на дерева, які знаходяться на майданчику і пропонує знайти саме високе дерево, саме низьке, з товстим стовбуром, з тонким.

Другий варіант гри. Якщо на майданчику гру провести не можливо, то гра проводиться в групі. Вихователь розкладає на столі площинні зображення дерев різної висоти і з стовбурами різної товщини. За вказівкою вихователя діти обирають зображення дерев потрібної висоти і товщини [26].

«Допоможемо їжачкові»

Мета: вправляти дітей у вмінні визначати предмети за величиною, вчити орієнтуватися у просторі.

Матеріал: два кошики (більший і менший за розміром), площинні фігури грибочків теж більших і менших за розміром.

Правила гри: розкласти грибочки в кошики за розміром (більші грибочки в більший кошик, менші – в менший)

Хід гри:

Дітки давайте допоможемо Їжачкові позбирати грибочки. Вихователь розкладає по групі грибочки більшого і меншого розмірів і пропонує

малюкам розкласти їх в кошики відповідного розміру, тобто гриби більшого розміру в більший кошик, а меншого – в менший.

Другий варіант гри. Якщо на дворі сприятливі погодні умови, то можна провести цю на майданчику, розклавши грибочки по майданчику [45].

«Що в коморі у білочки?»

Мета: активізувати цікавість до гри, формувати уявлення про поняття «великий» – «маленький», сприяти розвитку тактильного відчуття дітей, знайомити малят з природними матеріалами.

Матеріал: іграшкова білочка, торбинка з непрозорої тканини, три блюдця з волоськими горіхами, ялиновими та сосновими шишками.

Правила гри: в торбинку не зазірати.

Хід гри:

Вихователь приносить у групу іграшкову білочку, запитує малят, хто це завітав до них у гості та просить відгадати загадку:

Пухнаста, маленька,
Руденька, жвавенька,
Прудкі стрибають ніжки,
Їсть шишки та горішки.

(Білочка.)

Потім педагог розповідає, що білочка живе у лісі і запасає на зиму свої улюблені ласощі – горіхи та шишки. Вихователь виставляє перед дітьми блюдця, на яких покладені ласощі для білочки і просить назвати їх (горіхи, великі шишки, маленькі шишки). Педагог пропонує дітям спробувати ці предмети на дотик і відповісти на запитання які вони?

Після того, як малюки дослідять горіхи та шишки на дотик, вихователь пересипає шишки та горіхи з блюдечок у непрозору торбинку, перемішує і повідомляє, що в комірчині в білочки темно і вона не може побачити, що саме там лежить, от і просить у малят допомоги. Потім вихователь викликає

дитину, пропонує їй засунути руку в торбинку і дістати білочці шишку чи горіх, при цьому запитуючи «Що більше?» (шишка чи горіх), «Яка шишка менша?» (соснова, ялинова) [14].

«Посади зайчика на пеньочок»

Мета: вправляти дітей у вмінні визначати предмети за величиною.

Матеріал: площинні зображення зайчиків і пеньочків (більший-менший).

Хід гри:

Вихователь розкладає на столі площинні зображення зайчиків і пеньочків різног розміру (більшого і меншого). Потім підзиває по одному дітлахів і звертає їх увагу на розмір зайчиків («більший», «менший»), теж саме повторює з пеньочками і пропонує розсадити зайчиків по пеньочкам, більшого зайчика на більший пеньочок, а меншого – на менший пеньочок [4].

«Розсели звірят по будиночках»

Мета: закріплювати у дітей поняття «високий-низький».

Матеріал: площинні зображення будинків (вищого і нижчого), зображення ведмедика і зайчика.

Хід гри:

На дворі осінь, холодно і йде дощик, дітки давайте допоможемо звірятам заховатися від нього. На столі у кожної дитини лежить площинне зображення будиночків один вищий, другий нижчий і малюнки ведмедика і зайчика. Спочатку вихователь запитує: «Який будиночок вищий?», «Який будиночок нижчий?». Діти піднімають зображення будинків. Потім вихователь запитує: «Хто вищий ведмедик чи зайчик?» і малюки теж піднімають картинку з відповіддю-зображенням [30].

